

MERE I HAVEN

2014
2015
2016

LANDSFORENINGEN PRAKTISK ØKOLOGI

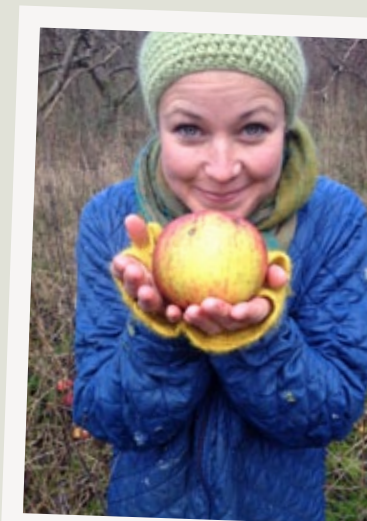
Mere Liv i Haven 2014–2016

INDHOLD

Mere Liv i Haven – projektet blev til	4
Mere Liv i Haven skifter gear	6
Ambassadører for den praktiske økologi	8
5-års-strategien	12
Have- og madglæde i Sønder Bjert	14
Haveambassadørerne 1/5	18
Et hverdagsglimt af en praktisk økolog	20
Omstilling på land og i by	24
Haveambassadørerne 2/5	28
Skolegangen plantes til af praktiske økologer	30

» Mere Liv i Haven-projektet har været med til at synliggøre den praktiske økologi og har sat skub i, hvordan vi kan bruge haverne og selvforsyningen som læringsrum for en bæredygtig omstilling. Dette magasin samler projektets mange stemmer, de utallige drømme og de fine initiativer rundt om i landet.»

Sandra Villumsen, projektleder for Mere Liv i Haven 2014–2016

Mere Liv i Haven som integrationsværktøj	34
Haveambassadørerne 3/5	36
Mere Liv i Haven med Lilli Christoffersen	38
Haveambassadørerne 4/5	42
Lokale netværk for Mere Liv i Haven	44
Portræt af Himmerlandsnetværket	48
Haveambassadørerne 5/5	50
Blomstrende, praktisk havegruppe	52
Bag kulisserne. Erfaringer fra årets Mere Liv i Haven Festival	54
72 haveambassadører fordelt ud over hele landet	56
Traditioner i Landsforeningen Praktisk Økologi	58
Oversigt: Mere Liv i Haven-projektet fra 2014–2016	60

◀ Trine Krebs, formand for Landsforeningen Praktisk Økologi siden 2012

Hvad var vi i PØ gode

til? Her var svaret helt

sikkert: Alt på nettet.

Hvad fornemmede vi, at

foreningen manglede?

Her var svaret: Levende

samtaler i levende live

– møder mellem mennesker.

MERE LIV I HAVEN – projektet blev til

TEKST OG FOTOGRAFIER: **TRINE KREBS**, FORMAND FOR LANDSFORENINGEN PRAKTISK ØKOLOGI

I 2009 trådte jeg ind i Landsforeningen Praktisk Økologis bestyrelse ved generalforsamlingen i Odder Pakhus. Jeg brugte de første tre år i bestyrelsen på at lære alting at kende: Jeg arrangerede årsmøder og udflugter, og deltog blandt flere i en fortræffelig medlemstur til Bornholm. Jeg forsøgte på alle ledder og kanter at lære foreningen og medlemmerne at kende. Formand blev jeg ved generalforsamlingen i foråret 2012 på Den Holistiske Højskole ved Gram.

I bestyrelsen var der løbende en fin samtale, om hvordan vi kunne skabe havedannelse over det ganske land, og til foreningens strategimøde i januar 2013 blev samtalen stor og intensiveret. Det blev besluttet, at jeg skulle forsøge at skrive en stor fondsansøgning, således at PØ kunne påbegynde arbejdet med at grundfæste havedannelsen her til lands. Vi havde ingen anelse om, hvad det hele skulle hedde og hvad det skulle indeholde, men vi vidste, at det handlede om nogle instruktører, som kunne vise

vejen. Om lokale netværk, om lokalt arbejde og om at skabe socialitet i foreningen.

Så gik jeg ellers i gang og forsøgte at lave en strategisk analyse for vores forening. Hvad var vi gode til? Her var svaret helt sikkert: Alt på nettet – vi var foran med Havenyt.dk og Havelyst.dk. Hvad fornemmede vi, at foreningen manglede? Her var svaret: Levende samtaler i levende live, møder mellem mennesker. Det blev til strategien, som kom til at hedde Mere Liv I Haven. Strategien fremhævede, at foreningen ville arbejde for større mangfoldighed i vores haveland, såvel som at skabe flere menneskelige relationer i foreningen. Midlet skulle være at åbne havelågerne. Målet var mere liv i haven. Foreningen fik sin første strategi.

Flere skønne mennesker var ind over ansøgningen for at pudse af og rette til, skabe ord og begreber. Stor tak lyder stadig til daværende ansatte og bestyrelsesmedlemmer i PØ og ydermere Dorthe Ernst, Karen Hertz, Peter Norris, Anne Turner og Charlotte

Olden Jørgensen, som bidrog med gennemlæsninger, opstramminger og oversættelser. Ansøgningen til VELUX FONDEN skulle være på engelsk, og den kom til at fylde 19 sider og 15 bilag. Den tog et helt forår at skrive. Jeg har helt glemt, hvad det var, som var så vigtigt for mig, at jeg missede et helt forår, endda det første forår på min nyligt købte 12 hektar store gård i Kyndeløse i Hornsherred. Det må jo nærmest naturstridigt i vores medlemsrækker at misse et forår. Jeg husker, at jeg var forelsket i PØ-medlemmerne. Jeg havde en helt klar fornemmelse af, at her er en gruppe kvikke mennesker med fødderne plantet i mulden, som har noget vigtigt at give til vores fælles samfund. Det drev mig. Det var hårdt og sjovt og min første fondsansøgning nogensinde. Afsted til VELUX FONDEN kom ansøgningen i april 2013, og så var det bare at vente til julen 2013, hvor vi ville få besked.

Jeg var helt ødelagt i dagene op til, at beskeden skulle falde. Jeg skulle til Samsø for at holde et oplæg om økologi, og talrige var de gange, hvor jeg tjekkede

min mobil og min mail. Jeg havde dog en rigtig god mavefornemmelse. Flere med lange projekterfaringer, og som jeg stolede på, havde sagt, at ansøgningen var god. Glæden var stor, da VELUX FONDEN gav tilsagn. Og vupti, inden jul, skulle alting sættes i gang. Opslåning af projektstilling, samtaler og ansættelse. Vi fik 50 ansøgere og havde 4 til samtale i deres private hjem. Vi var Kirsten Hansen, Karna Maj, Ane Rørdam Hoffmeyer, Signe Voltelen og undertegnede i ansættelsesudvalget, og det var virkelig en spændende affære.

Vi ansatte som bekendt Sandra Villumsen som projektleder. Og så skal jeg ellers nok love for, at hun fik sat mere liv i os alle sammen. Og tusind tak for det, Sandra – og tak for alle, som har stået for og bag og bi. Det har været og er stadig til stor inspiration og en kilde til glæde for mig og mange andre at se, hvordan medlemmer af PØ samarbejder lokalt og sætter synlige økologiske initiativer i gang både inden for og uden for havelågen.

Mikael Elke Lund

– PØ's nye netværkskoordinator
for Mere Liv i Haven.

Mere Liv i Haven skifter gear

Første del af projekt Mere Liv i Haven er slut – fremtiden venter.

TEKST OG FOTOGRAFIER: **MIKAEL ELKE LUND**, ØKOFACILITATOR

1. maj 2016 var min første officielle arbejdsdag i Landsforeningen Praktisk Økologi. Nogle dage forinden var jeg vendt hjem efter en weekend i Lejre, hvor jeg havde deltaget i Det Fælles Bedste samt PØ's generalforsamling. Denne weekend blev startskuddet til mit nye arbejdsliv.

Jeg har efterhånden været medlem af Praktisk Økologi i en del år. Jeg var et »abonnerende medlem« – jeg var medlem for at få bladet. Jeg havde ikke tidligere deltaget i årsmøder eller møder i have-netværk. På trods vil jeg beskrive mig selv som en person, der er meget foreningserfaren og engageret i frivillighed. Jeg har stort set siddet i alle bestyrelser, der hvor mine tre børn har været institutionaliseret, samt lagt mange frivillige timer i spejderarbejde, natur og udeliv og fælleshave, og lige nu arbejder jeg på at starte et fårelaug i den lille landsby, hvor jeg bor.

Det Fælles Bedste var et øko-festfyrværkeri. Jeg mødte så mange skønne og engagerede mennesker fra både PØ og de andre grønne organisationer, der deltog. Jeg fik sat ansigt og stemme på mange af de navne, som jeg i flere år har kendt fra medlemsbladet Praktisk Økologi. I Lejre var der en varm og for mig velkendt summen af liv og virkelyst – i særdeleshed fra de frivillige, som fik hjulene til at dreje.

Frivillighed er nøgleordet

Uden frivillighed eksisterede projektet Mere Liv i Haven ikke, og som forening skal vi værne om vores frivillige. Vi skal huske, at frivillighed er en gave, man giver. Som forening kan PØ gøde jorden for frivilligheden. Vi kan hjælpe den på vej og give den gode arbejdsbetingel-

ser. Sammen rummer PØ's medlemmer enormt meget viden og erfaring om, hvordan vi kan lette trykket på planeten. Det er den viden, der giver *liv*, og den bliver delt gennem *samtale*. To nøgleord i vores fælles mission om at skabe mere liv i haven.

Vi har p.t. 35 lokale netværk. Mange af de netværk jeg har besøgt eller haft kontakt med, fortæller ofte den samme historie. Der er mange tilmeldt netværket, men det er ofte de samme mennesker der kommer til møder og aktiviteter. Mit råd er: Fortvivl ikke og gør det, I har lyst til! Men, del jeres arrangementer i billeder og tekst – før og efter – til inspiration og glæde. Lad folk vide, at der er plads til flere i netværket. Læs eventuelt på hinandens sider på merelivihaven.dk til inspiration. Kontakt hinanden, og søg viden og erfaring hos hinanden. Jeg har kun mødt glade og åbenhjertede mennesker i netværkene. Vi er der for hinanden.

Mere Liv i Haven 2017

I 2017 skal vi i netværkene have fokus på organisering af vores netværk. Hvordan gør vi dem bæredygtige? Netværkene kan fortsat hente hjælp, vejledning og inspiration i foreningen. Den eneste forskel er, at det ikke længere er Sandra Villumsen bag roret. I 2017 vil vi arrangere kurser med fokus på organisering, engagement og begejstring i lokalt arbejde, som for eksempel kunne inspirere lokale netværk til at afholde Grøn Grundlovsdag eller være med til at sætte en grøn dagsorden op til kommunalvalgene. Der bliver to kursusdage – en forår og en efterår. Vi afholder et træf for vores haveambassadører og naturligvis også en Mere Liv

i Haven Festival. Efter opråb fra formanden har jeg fået flere positive tilbagemeldinger fra PØ-medlemmer, som i 2017 vil hjælpe med at arrangere velkomstmøder landet over, for nye medlemmer af PØ. Fra både nye og gamle haveejere høre vi ønsker om mere viden og inspiration til deres bæredygtige livsstil. I 2017 skal vi udvikle det, vi i PØ kalder for et økoakademi. Tanken er kort og godt, at medlemmer med viden skal kunne kobles med folk, der ønsker deres viden. De strukturer, der er blevet anlagt i Mere Liv i Haven, bliver bibeholdt i 2017. Det er klart, at vi undervejs fra PØ's side skal give mere og mere slip og lade medlemmer og netværk tage over. På sidste ambassadørtræf havde vi blandt andet en snak om, hvordan eksisterende haveambassadører kunne uddanne et nyt hold ambassadører i 2018.

Jeg har glædet mig til at overtage rollen som netværkskoordinator for Mere Liv i Haven. Sandra har gjort et stort stykke arbejde. Jeg har været med på sidelinjen siden starten af september. Selvom projektet runder sit tredje leveår, og støttehjulene er blevet løsnet, så ser vi frem til et meget spændende år for Mere Liv i Haven både for mig og for jer!

I har alle hermed fået en stående invitation til at kontakte mig for hjælp, råd og vejledning til jeres netværk. Det gøres lettest på telefon 22 18 26 82 eller på mikael@praktiskoekologi.dk.

Jeg glæder mig til at møde jer rundt om i landet i det kommende år.

De bedste hilsner
Mikael Elke Lund

Ambassadører for den praktiske økologi

På haveambassadørkurserne har vi fået syn for øje. For ikke kun har der været mange ansøgere til de to første kurser, det er også ufatteligt dygtige, engagerede og generøse mennesker, som vi er i forening med!

TEKST OG FOTOGRAFIER: **SANDRA VILLUMSEN**, PROJEKTLEDER FOR MERE LIV I HAVEN

I slutningen af januar afsluttede det første hold haveambassadører deres kursusforløb. Haveambassadørkurserne er sat i verden for mange ting. De skal skabe handlekraft lokalt, og de skal helt grundlæggende synliggøre PØ's medlemmer. For hvem er de praktiske økologer egentlig? Hvorfor forenes vi i en forening? Og er der lyst og mod på at dele, handle og skabe visioner, der rækker længere, end hvad maskinrummet kan ryste ud af posen?

Det første hold ambassadører var modige praktiske økologer. De meldte sig allerede, inden programmet var offentliggjort. De ville bare gerne hurtigt i gang med at skabe mere liv i haven og var parate til at stå model til lidt af hvert. Af de 25, der blev valgt ud af 34 ansøgere, endte 23 gæve kvinder med at være i ambassadørlære helt til det sidste.

Den allerførste weekend på Friland lagde ud med smukt efterårsvejr den sidste weekend i september, og spændte ambassadører kom dryssende fredag eftermiddag. Har man været til en Mere Liv i Haven-festival, til årsmødet på Samsø eller til tidligere årsmøder, så ved man, hvad der sker. Snakken gik

konstant. Fra de første trådte ind ad døren, og til de sidste gik søndag eftermiddag. De blev ved med at være nysgerrige, og de turde knytte stærke bånd, fordi det er det, der i sidste ende gør os i stand til at løfte den store opgave, som ligger foran os. Kursusweekenderne har givet et pusterum mellem alt det andet. Vores formand Trine Krebs kalder det den økologiske puls. Det er den, der gælder her. Omverdenen har lige skullet vente et øjeblik, for opgaven kræver tid til at skabe relationer, tid til at finde retning og gejst, til at turde starte noget andet, være den første der byder op til dans og være parat til både de begejstrede stunder og de lidt sværere.

Årstiderne sætter rammerne for handlekraften

Opbygningen af haveambassadørkurserne afspejler årstidernes gang. Ikke kun helt lavpraktisk, som arbejdet i haverne, men også som de tilstande og processer, som vi går igennem i et projektforsløb. Her kommer en kort gennemgang af kurserne med oplevelser fra hele haveambassadørkursus 1 og den første weekend på kursus 2.

»Haveambassadørkurset har levet op til alle forventningerne. Det er sådan noget her, som PØ bare kan, ligesom Mere Liv i Haven Festival, hvor man går derfra med en følelse af, at man godt kan gøre en forskel.«

Louise, Haveambassadør

Vinterens omorganisering

Tid til eftertanke

Den første weekend karakteriserer vinteren. Vinteren er til omorganisering – der hvor vi flytter os fra eftertænkksomhed til modighed. Det er vinterhiet, hvor vi gentænker hverdagen, familien, fællesskabet og haven. Kursusweekenden på Friland på Djursland er derfor bygget op omkring, at nye mennesker mødes i nye omgivelser, at der skabes rum til at stille spørgsmål, skabes nye relationer, og at man udvider sin horisont og lader sig inspirere.

De økologiske pionerer Aage og Inge Lis Dissing fortæller om økologibevægelsens historie og principper og sætter fokus på handlekraft og organisering. Igennem hele weekenden er opbygningen af relationer vigtige. Vi får snakket på kryds og tværs, fortæller historier, brygger videre på fortællingerne og sørger for, at der både er uformelle samtaler til fods og til bords og strukturerede samtaler to og to og i grupper. Vi får diskuteret, hvad vi kan, og hvad vi vil – og hvordan vi starter med at organisere mennesker i vores lokalsamfund. Hold 2 skrev med store ord på tavlen: Hvad vil vi? »Skabe jordforbindelse, generøsitet og åbenhed. Fordre diversitet – bryde havefascismen – skabe vildere haver. Samle og dele viden til støtte og udvikling af haver og natur«. Og hvad kan vi? »insistere – involvere – inspirere. Så begejstring gennem konkrete eksempler. Skabe lokalt forankrede netværk med udsyn. Vidensdele og udnytte lokale ressourcer.« Det summede af lyst til forandring.

Det havefaglige indspark afslutter første weekend med et indblik i skovhavedesign af Karoline Nolsø Aaen, og lægger op til, at netop vinteren skal bruges til at gentænke havens design. Hold 2 afsluttede weekenden med »Åbne Havelåger«, hvor alle får mulighed for at byde ind med særlige interesser. Olav fortalte om biodynamikken, Thomas om vilde urter og historiske planter, Helle om skolehaveprojektet i Tume, Ole om bæredygtighed, livscyklusanalyse og klimaregnskaber og Anne Grete om måltidets klimabelastning, om det røde Ø-mærke og lokal produktion.

Vinteren går sin gang. Vi skal hjem og snakke videre med mennesker omkring os om vores tanker og idéer som ambassadører og opbygge mod til at springe ud i foråret!

Forårets vækst

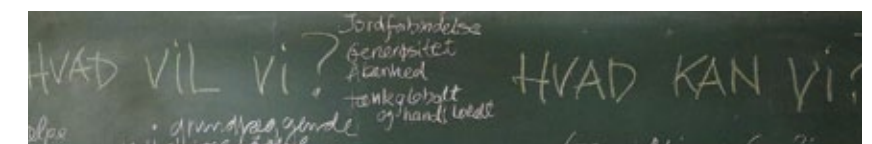
Fra tanke til handling

Så kommer foråret. Den anden kursusweekend er kendetegnet ved forårets vækst, sprudlende vækst af spirende tanker og fornyet energi. I løbet af foråret flytter vi os fra at være begejstrede til at blive realistiske. Hvad er det, vi vil? Og hvordan kan vi komme i gang? Tankerne skal blive til handling, og derfor skal der nogle helt konkrete værktøjer til.

Der bliver arbejdet med fortællinger, formidling og lokalt samarbejde og dykket ned i et helt konkret projekt: Københavns Skolehaver, hvor en gruppe ildsjæle på frivillig basis var med til at genoplive skolehaverne fra 1924. Nu er haven på ny forunderlig og frodig med ansatte og med flere tusinde besøgende børn hvert år. Det havefaglige indslag denne weekend er omkring havedyrkning, og Karna Maj fører os trygt igennem forårets måneder og klæder ambassadørerne godt på til resten af sæsonen og den fremtidige formidling af havedyrkning.

Hos første kursushold var der en helt særlig stemning efter den anden weekend. Holdets forskelligheder var trådt i kraft, og det skabte en vigtig kilde til inspiration. Der var kommet konkrete eksempler på banen, og den afsluttende evaluering bar præg af forundring og overraskelse over, hvor simpelt det kan være at gøre en forskel lokalt. Idéerne skal være forståelige, inkluderende, og praktiske. De skal få mennesker til at mødes og til at lave noget sammen, der pirrer deres nysgerrighed over for naturen. Om det er gennem haver, mad, i byen eller i skoven, er op til den enkelte, og hvor begejstringen er størst.

Fokus på lokalt samarbejde bliver fulgt op mellem weekend to og tre med afholdelse af samtalemiddage som et redskab til at samle lokale aktører og skabe et anderledes rum til samtænkning og handling. Der var både eksempler på middage med samling af villaveje, lokale ildsjæle fra lokalavisens artikler, nyttehavede og højskoleelever, og flere har inviteret på middag igen. »

Sommerens bevaring

At finde balancen

Den tredje weekend karakteriser sommeren med fokus på bevaring og balance. Projektmæssigt er det her, der skal findes en balance og tegnes nogle linjer op, som er værd at bevare. Weekenden foregår på speciallandbruget Muld i Vipperød, hvor handlekraften bevares på gården. Der er selvforsyning til både familien, gårdsalget og gårdens arrangementer. Der er grise, høns og får, frugttræer, bærbuske, aspargesbed og en grøntsagsmark med stor biodiversitet.

Vi går i dybden med frivilligheden og frivilligledelse – for bevaring og opretholdelse af ambassadørprojekterne indebærer, at vi involverer andre og forstår at gøre de enkelte idéer favnende og forståelige for mange. Det faglige indspark kommer fra Allan Bornø Clausen, som fortæller om frø, høst og opbevaring – og han giver om nogen et indblik i et mangeårigt økologisk virke, hvor det har handlet om at bevare – både frø, smag, kvalitet og fællesskaber. I 2014 var det en kold og mørk weekend, men der blev lavet projektplaner, snakket pressedækning og fortalt om Frøsamlerne, byhaver og fødevarefællesskaber, og hvordan de er igangsat og organiseret, og om hvilke udfordringer disse frivilligprojekter ofte støder på.

Efterårets forandring og krise

Giv slip og giv plads til andre

Efteråret er en mærkelig størrelse. Det er fantastisk smukt, men forfaldet sætter ind, og det skal vi acceptere og værdsætte.

Det gav også udslag i ambassadørgruppen, for det var jo sidste gang, vi mødtes samlet og i trygge omgivelser. Og spørgsmålene meldte sig. Hvad sker der nu? Kan jeg mon finde tid til alle planerne? Kan jeg finde motivationen lokalt, hvor der ikke er den store opbakning? Kan vi opretholde vores stærke netværk og blive ved med at støtte hinanden?

Hold 1's sidste kursusweekend fandt sted på Hellevad Vandmølle i Rødekro med en fantastisk

historie om en gård som lokalt samlingssted og med en forskellighed af aktiviteter, håndværk og produktioner. Elsebeth og Bjarne tog os med rundt på deres imponerende gård, som i dag drives som økologisk besøgslandbrug.

Weekenden brugte vi til at slutte kredsløbet. Vi havde Frank van Beek med os, som flettede os ind i den uendelige strøm af tanker og metoder om kompost – et felt som haveejere aldrig bliver enige om. Elsebeth fortalte om dyrehold i småskala – fra jord, til skema, til bord.

Inden alle præsenterede deres kommende virke som haveambassadører, kom formand Trine og gav en indlevende og stærk tale om at forene sig, om fællesskabet, demokratiet og handlekraften – og det virkede. Og hvis det stod til ambassadørerne, så skulle Trine give den tale på hver kursusweekend.

Første hold klar til at indtage landet

Handlekraft og initiativ var der ikke mangel på, da første hold haveambassadører afsluttede deres kursus den 25. januar. Haveambassadørernes præsentationer var meget forskellige, men citatet fra Malenes præsentation kunne alle nikkede genkendende til: »Vær jordemoder for et spørgsmål, før du er advokat for et svar«. For der er gennem weekenderne snakket en del om at skulle lytte og lære fra sig og være opmærksom på de mange forskellige havetyper og måder at holde have på. Der er bestemt ikke én måde at gøre noget som helst på i en have, og en kritisk kommentar under en uskyldig »Åben Havelåge« kan nemt komme til at ende i en kedelig sag, der ikke styrker hverken vidensdeling eller fællesskab.

Komposten er et glimrende eksempel, og alles høns er åbenlyst vidt forskellige, og jorden er jo så en anden og fuldstændig uundgåelig joker. Når haveambassadørerne skal i gang, er jordemoderrollen vigtig for at koble udsagn og mennesker klogt sammen og skabe rum til, at erfaringer, personligheder og hensigter kommer bedst afsted.

Første hold haveambassadører.

Det andet hold haveambassadører har 27 deltagere fra hele landet og startede 30. januar. De er færdige med kurset 26. april, og sommeren 2015 byder derfor på 50 PØ-haveambassadører!

Du kan læse mere om haveambassadørerne, deres virke og baggrunde her:

www.merelivihaven.dk

Der er stadig pladser på kursus 3, som starter 25. september 2015.

Et udpluk af hold 1's første ambassadørplaner

De jyske ambassadører

Bente og hendes levende landbohaver er initiativtager til **Silkeborg-netværket**, og hun har været i den lokale avis med en dobbeltsidet artikel om Mere Liv i Haven. Sammen med netværket har hun fået strik- ket en stærk årsplan sammen. **Birgit fra Rødding** har kastet sig ind i det eksisterende Ribe- netværk, og bidrager til forskellige projekter både med skolehaver, krydderurte- have og fælleshave – og så er hun en ørn til at mælkesyregære grøntsager. Birgit kan man møde i PØ-standen på Food Festivalen i Århus i september. **Birgit fra Djursland** vil lægge kræfter i en lokal og nyopstartet fælleshave som mødested for lokalsamfundet og drømmer på sigt om at etablere en verdenshave. **Lilli fra Himmerland-netværket** havde før kurset sørget for mere havetid i hverdagen. Med årelang undervisningserfaring gik det stærkt, da der pludselig opstod en mulighed for at blive underviser på et selvforsynings- kursus i Himmerlandsbyen gennem hele ha- vesæsonen. Lilli er ligeledes PØ-havementor. **Dayana fra Fredericia** har som pilotprojekt haft skolehave i sin egen have, og det vil hun gerne bygge videre på som haveambassadør. Hun arbejder med biodynamiske metoder, har erfaring med skovhaver og rådgiver gerne andre haveejere. **Charlotte fra Varde** vil vir- kelig gerne have sat mere gang i Vestjylland, så der opstartes lokalnetværk i Varde og omegn, og hun vil gerne lægge lokale kræfter i kampagnen *Giftfri Have* – et samarbejde mel- lem Danmarks Naturfredningsforening og PØ.

De fynske ambassadører

Malene fra **Sydfyn-netværket** har fra star- ten været ambassadørernes kompostentu- siast. Hun vil etablere en demokomposthave og afholde lokale kurser i kompost. **Dorte fra Kerteminde** er i gang med at etablere skole- haver på sit økologiske landsted. **Kristine** er lige flyttet til Fyn på et landsted ved **Fåborg** og vil med tiden skabe et demolandbrug for små økobrug på stedet. Hun er ligeledes involveret i PØ's temanetværk Små økobrug. **Susanne fra Tommerup** har lagt planer for sit lokalsamfund om grønne, spiselige områ- der i bymidten.

De sjællandske ambassadører

Marianne og Karin starter sammen et lokalnetværk op i **Borup og omegn** på Midsjtjylland, hvor der er lagt op til have- og mavefællesskaber. Karin igangsætter også et lille skolehavepilotprojekt. **Randi fra Vestegnen** starter også netværk op og har fra første færd drømt om et lille, lokalt madmarked drevet af haveejere med salg af lokale produkter. **Tine** bor i et økosamfund ved **Odsherred** og planlægger en fælles- have, som kan skabe dyrkningsfællesskaber og invitere lokalsamfundet ind. Hun har fra starten tænkt flygtninge ind som mål- gruppe i fælleshaven, som kan fungere som et aktivt og praktisk mødested. **Anneli fra Præstø** blev gennem kurset bekræftet i, at hun vil lægge alt sin tid og alle sine kræfter i terapihaver. Hun starter et PØ-temanetværk for terapihaver for at få skabt et landsdæk-

kende netværk. **Anette** er meget aktiv i **Næstved-netværket**, men starter sit første haveprojekt i Lyngby, hvor hun skal hjælpe sin søns bofællesskab med at genetablere deres gamle have. **Louise** er også meget aktiv i **Næstved-netværket**, og vil lægge kræfter i at styrke netværket, dets organisering og aktiviteter. I **København** har **Tanja**, som også er aktiv i Omstilling Danmark, lagt planer om et *Food is Free*-initiativ på Østerbro, hvor der sættes fokus på forkultivering og deling af småplanter. **Jette** er aktiv i **Frederiksberg/ Valby-netværket**, er blevet PØ repræsen- tant i det nye Frøbiblioteksprojekt af Kultur Valby og er frivilligkoordinator på PØ's Åbne Havelåger. Sammen med **Bente** starter Jette også et havenetværk i deres fælles nytteha- veforening. Netværket tog sine første skridt under samtalemiddagen i januar og fik stor opbakning. Bente er også PØ-havementor og hjælper nye haveejere i gang. **Marie fra København NV** har været koordinator på en byhave i Albertslund og fortsætter med at styrke fællesskabet omkring haven. Hun planter også sin baggård til og underviser i frivilligledelse på næste ambassadørkursus. **Mette fra Husum** har været initiativtager til PØ-temanetværket Bier og præsenterer netværket på Livø. Hun igangsætter også et kolonihavenetværk i Husum. **Sanne fra Greve** har fra starten af været drevet af at få unge, nye haveejere i gang. Hun starter i sit lokalområde med at vejlede små, oversku- elige haveprojekter, som både børn, unge og voksne kan være med i.

Vi har nået rigtig meget
af det vi satte os for i
5-års-strategien i 2013!

5-års-strategien

Mere Liv i Haven – Landsforeningen Praktisk Økologi

TEKST OG FOTOGRAFIER: X, X

Mere Liv i Haven-projektet hænger uløseligt tæt sammen med 5-års-strategien for foreningen, som blev fastlagt i 2013, hvor vi allerede har nået rigtig meget af det, som vi havde sat os for. De vigtigste grundsten i både projektet og strategien er Mere Liv i Haven-netværk, haveambassadører og åbne havelåger.

Mere Liv i Haven-netværk

– det vigtige lokale arbejde og »bottom up«

PØ er en græsrodsforening, hvor initiativerne skal komme derfra, hvor livet udfolder sig, nemlig lokalt. Derfor var det vigtigt at få lavet lokale netværk. Vi samtalede rigtig meget om organiseringen i PØ's bestyrelse, og der var bred enighed om, at vi fra foreningens side ikke skulle sætte alt for mange stramme krav op ift. lokalt arbejde. Det skulle spire og gro fra sin egen kerne og vokse med egne erfaringer og krav til organisering. Derfor var formuleringen også i både strategi og projekt, at de lokale medlemmer selv skulle bestemme den naturlige, geografiske afgrænsning at et netværk. Netværkene skulle vokse organisk og være mulige at ændre på hen ad vejen, hvis bedre metoder og organiseringsformer opstod i arbejdet. Det var også vigtigt, at vi ikke startede med formelle lokalforeninger med lokale generalforsamlinger, for ingen vidste, om det var det, som medlemmerne ønskede. På Samsø, til PØs årsmøde i

2014, som vi for første gang holdt sammen med fem andre grønne foreninger, lavede vi i PØ en video om årsmødet (du kan se den på youtube.com ved at søge på Praktisk Økologi). I videoen, og i øvrigt også til årsmødets festtale, formulerede Steen Møller, som er en anerkendt økologisk byggemester det så fint, og det tænker jeg ofte på. Han sagde: »Det gælder om at finde ud af, hvad kan du, hvad kan jeg, hvad kan vi sammen, og hvad vil vi sammen – og hvad er det vigtigste at gøre – og så tage det første skridt – og så holde retningen. Nogle gange går det lidt fremad og lidt tilbage, men hold retningen.«

Steen formulerer så præcist, og på sit skønneste ravjyske, kernen af det lokale arbejde i PØ. Og til jeg lægger mig i graven, vil jeg altid tro på, at netop de lokale møder mellem mennesker er afgørende. Der hvor der opstår samtaler, udveksles viden, deles overskud og sættes aktiviteter i gang, som gør den praktiske økologi synlig og forståelig for andre medborgere. Jeg tror på, at det er det allervigtigste for at kunne skabe en forandring i samfundet og få flere med på, at vi kan lette trykket på planeten og skabe grønne åndehuller.

Haveambassadører

– forandrings- og iværksætteragenter i det lokale landskab

For at styrke den praktiske økologi og få flere til at sætte lokale og samarbejdende initiativer i gang var hovedidéen, at foreningen skulle uddanne forandrings- og iværksætteragenter. De endte efter lange overvejelser med at få navnet haveambassadører, hvilket er et navn, som jeg fornemmer, at både haveambassadører og omverden har taget til sig. Et godt pejlemærke er, at de selv omtaler sig som sådanne, og at vi gentagne gange ser dem citeret i medierne som haveambassadører. Verden kan åbenbart godt afkode sådan nogenlunde, hvad en haveambassadør er for en størrelse. Nu har vi 72 uddannede haveambassadører i PØ, og der er ingen tvivl om, at de hver især, både qua dem de er og qua uddannelsen til haveambassadør, har så meget liv i sig, som kommer ud via skolehaver, fælleshaver, flygtningehaver, undervisning, åbne havelåger, lokalt samarbejde, opstart og drift af netværk osv. Haveambassadørerne er pionerer, som skaber lokale, synlige, praktiske økologiske forandringer, som er med til at få flere medborgere til at forstå jorden, og hvad vi hver for sig og sammen kan med den.

Åben havelågen

– det naturlige læringsrum for Mere Liv i Haven – og som vi alle har

Intet rum er så godt et læringsrum til at skabe mere liv i haven, som vores egne haver. Her mærker andre vores liv, vores glæder og vores begejstring – og ikke mindst er der syn for sagen: Hvordan fungerer en kompost, og hvordan ser den ud? Hvordan laver du no-dig? Hvor vildt kan et blomsterbed blive? Hvor er der projekter, som barer kører, og hvor hænger vi i bremsen? Hvordan forbedrer vi livet for alle nyttedyrene, og hvem er de? Økologisk levevis kan på papiret synes abstrakt og svært at begribe, men ude i haven ser, mærker og lugter vi kredsløbene og samspillet – og vi ser, at det kan lade sig gøre, og at det bimler og bamler og er helt vildt smukt samtidig. Derfor er det så vigtigt, at de som har lyst, åbner deres havelåger, for intet sted er formidlingen så autentisk og går så rent ind, som når vi sammen og hver for sig arbejder for at inspirere til mere liv i haven. Mange tænker uvægerligt, at hvis vi skal påvirke vores samfund, så skal vi ind og forhandle med nogen på Christiansborg, men i PØ tror vi fuldt og fast på, at det bedste, som vores medlemmer kan gøre for at inspirere flere til en grøn livsstil, er ved at åbne havelågerne og starte samtaler mellem mennesker.

▲ Åbne havelåger er det naturlige læringsrum for Mere Liv i Haven. Her er der rundvisning i henholdsvis Bjarne Wickstrøms have til venstre og Peter Norriss have til højre.

MERE I HAVEN Medlemsportræt

Mere Liv i Haven-projektet gik i luften i det tidlige forår 2014, og et helt grundlæggende bidrag har været at få sat ansigter på mange af Praktisk Økologis medlemmer. Især gennem opstartsmøder for lokale netværk og årsmødet på Samsø. De oplevelser og møder skal selvfølgelig deles. De skal inspirere og bevise, at økologi er meget mere end et Ø-mærke. Derfor tager Mere Liv i Haven rundt i landet og laver medlemsportrætter, som giver et indblik i, hvordan de bredere økologiske værdier giver ekko i vores hverdag og lokalsamfund.

Det første medlemsportræt tager os til Sønder Bjert, en lille landsby sydøst for Kolding. På vejen Vesterlørke bor Ole Dall og Jette Vangslev. De er mangeårige medlemmer af PØ, og Ole er ligeledes kritisk revisor for foreningen. De har begge fuldtidsarbejde på henholdsvis Syddansk Universitet og Sygehus Lillebælt og har tre voksne børn.

Have- og madglæde i Sønder Bjert

Ved at værdsætte fællesskaber og lokale ressourcer,
skaber Ole og Jette mere liv i deres have.

TEKST OG FOTOGRAFIER: **SANDRA VILLUMSEN,**
PROJEKTLEDER FOR MERE LIV I HAVEN

Ien gammel, idyllisk frugtplantage ved siden af det gamle Mejeri i Sønder Bjert, der nu fungerer som kultur- og ungdomshus, ligger Ole og Jettes selvbyggede hus på en delt grund, der gennem flere generationer har tilhørt Oles familie. Landskabet er kuperet, Binderup Mølleå løber klukkende igennem, og overlevende træer fra den gamle frugtplantage skaber et eventyrligt rum i bunden af landbohaven. Der er ingen tvivl om, at det er muligt at opnå haveglæde i disse omgivelser.

Deleøkonomi og bytteri

Jeg ankommer en feriedag i juli og bliver straks inviteret på en solid frokost. Første emne, der kommer på bordet, er deleøkonomi – et helt centralt tema for Ole og Jettes virke. For hvordan indretter vi os i et landsbysamfund i dag? Hvordan skaber vi relationer på tværs? Hvordan bruger vi bedst de ressourcer, der er tilstede lokalt? Hvordan skaber vi værdi ud over det økonomiske?

På den lille vej Vesterlørke er bytteriet en del af hverdagen, og det skaber et naturligt flow mellem de

◀ *Udsigt fra husets terrasse.*

Ole og Jette på havevandring i deres blomster- og grønsagshave.

Deleøkonomi

Deleøkonomi er et begreb, der er vokset frem i løbet af de seneste år, men som så meget andet er det ikke noget nyt. Mennesker har altid delt og byttet. Havefolket er storforbrugere af bytteri, hvilket er blevet endnu tydeligere efter Del Jorden er blevet til. En have giver overskud i alt fra frø, planter og afgrøder til kompost og praktisk viden og muliggør en generøsitet, som for de fleste er kernen i et sundt, socialt liv. Når vi deler, ændrer vi på oplevelsen af forudsigelighed. Vi overraskes af det, der gives, og af det, som opstår i mødet med nye mennesker, men også hvordan venner og bekendte reagerer på det at modtage. Nogle får dårlig samvittighed, fordi de ikke ved, hvordan de skal gengælde, nogle tager hul på drømmen om en have, som er blevet udskudt i årevis, og andre ændrer vaner og ser nye muligheder i deres omgivelser. Vi har måske ikke altid det ved hånden, som vi skal bruge, men kan opsøge det enten ved at banke på naboens dør eller efterspørge på de sociale medier. Ved at dele kan vi gøre os uafhængige af konstant at forbruge og eje, men mere afhængige af relationer, og at udvekslinger sker på baggrund af tillid.

► *Griselaugets to grise, der boltrer sig på et tilgroet stykke jord. Ole og Jette håber at kunne hjemmeslagte i år.*

mennesker, som er tættest på familien. På nabogården bor Oles bror og svigerinde, og sammen med Ole og Jette deler de ca. 2,5 ha jord, som indeholder forskellige private havelodder, dyrehold, den spredte frugtplantage, smukt vildnis og fælles produktionsarealer som kartoffelmark og bærbuske.

Havevandringen er forunderlig og tager os gennem en farverig blomsterhave, en struttende køkkenhave med sunde kål, salater, urter, bønner og squash, videre til bærbuskene, den hjemmebyggede pavillon og udendørsbassin, over broen til hønse- og andehuset og til de mere eksperimenterende projekter som de små vin- og champagnemarken på den sydvendte skråning, den selvbyggede dome, hvor der dyrkes tomater, chili, peberfrugter, agurker og artiskokker, forbi kartoffelmarken, og videre gennem en lille plet frugtplantage til bistaderne, som Jette har sammen med Oles svigerinde, og til sidst op til grisefolden, hvor to unge grise bor i et skur bygget af genbrugte SF-valgplakater. Tidligere har de haft Shropshire-får græssende på en del af de ubrugte græsarealer og under frugttræerne, og besværet med at holde græsset nede har sat dem på ønskelisten endnu en gang.

Lokalt fællesskab

For Ole og Jette har fællesskabet og den handlekraft, der ofte følger med, altid fyldt meget. De har igennem mange år boet i kollektiv, men da de flyttede til Sønder Bjert for 17 år siden, blev kollektivet erstattet med et lokalt fællesskab, som er mindre forpligtende, men mindst ligeså givende.

En vigtig erfaring har været ikke at igangsætte mere, end man kan overkomme, og have klare aftaler om, hvem der er ansvarlig for de enkelte projekter som f.eks. kaninhold, æbledyrkning, drivhus, blomsterbede m.m. Balancen mellem det private og det fælles gør, at de kan være selvforsynende med rigtig mange ting, og at der gennem frivilligheden er tid og rum til at række ud over sig selv. At have Oles familie tæt på har skabt et naturligt fællesskab, hvor ansvar for fællesarealer og deling af høstudbytte og redskaber udgør et aktivt eksempel lokalt. Ud af det er vokset andre praktiske fællesskaber. Om det er at lave mad sammen, høste kartofler, holde grise og bier, slagte ænder eller plukke vindruer, så er der ofte flere, der er med.

De har også etableret relationer, der rækker ud over familie og venner. En kurdisk flygtningefamilie fra Kolding har fået lov til at låne et lille stykke jord, som hele familien kommer og passer. Udover lån af jord og redskaber får de gode råd med, om hvad der kan dyrkes under danske himmelstrøg.

Brug af lokale ressourcer

Det er slående, hvor gode Ole og Jette er til at bruge de ressourcer, der er lokalt. Det gælder i første omgang om at snakke med menneskene omkring. Hvad interesserer de sig for, hvad ligger de inde med af redskaber, hvad dyrker de, hvad har de af tid, og hvad har man selv at give igen. Naboen kan slibe leen, genboen er med i madklubben, nabogården har maskiner, og sådan fortsætter det. Meget kan deles, når der er bud, men det særlige ved Ole og Jettes virke er, at de faktisk organiserer de fællesskaber, de omgiver sig med. Det er med til at skabe konstant aktivitet og hyggeligt samarbejde, hvor der arbejdes mod et fælles gode. Kartoffellauget er et glimrende eksempel. Den tætplanterede kartoffelmark mellem bistaderne og grisefolden er centrum for kartoffellauget. Kartoffelmarken, der flyttes hvert år, forsyner Ole og Jette, Oles mor, bror og svigerinde og hendes far med kartofler stort set hele året rundt. Udbyttet er ca. 300–400 kg årligt inklusive læggekartofler. I starten graves løbende op efter behov, senere kommer de på lager i naboens kolde kælder. Selvforsyningen af egne kartofler har betydet, at de ikke længere spiser særlig meget ris og pasta, og det er tydeligt, at det er en stor tilfredsstillelse at have friske, velsmagende kartofler hele året rundt til den udvidede familie.

Lige ved siden af kartoffelmarken finder vi de to grise, som udgør kernen i griselauget. Griselauget består udover Ole og Jette af tre vennepar. De opfostrer to grise på friland, deles om pasning og pleje og får hver en halv gris, når de slagtes. De har tidligere fået slagtet hos en lokal slagter, men vil gerne slagte dem selv fremover. En del af foderet er rester fra husholdningerne eller frasorterede æbler og kartofler.

I bytteriet på Vesterløkke indgår også pasning af dyr og hjælp ved høst, og når jeg spørger, hvorfor de gør det, er svaret helt enkelt: Fordi det er sjovt! Drivkraft snakker vi meget om. Madglæde, fællesskab og handlekraft, som i kontrast til deres lønarbejde udgør noget helt konkret i deres hverdag. Drivkraften bag fællesskaberne er adgangen til gode, friske råvarer, glæden ved det praktiske arbejde gennem

▲ Ole trasker fornøjet gennem vinrækkerne, mens han forklarer om vedligeholdelse og brygning.

▲ Jette ser til bierne, der har ro og fred inde i frugtplantagen. Bihold er en udfordring, som hun i år har kastet sig ud i.

▲ Muskusænderne hygger sig i Binde-rup Mølleå. De er flittige snegleædere og uundværlige i en stor, frodig have.

▼ Jettes køkkenhave i velanlagt og sund blandingskultur med bærbuske i baggrunden. Jette fremhævede især kålene, der så ud til at blive en stor succes i år.

eksperimenter, byggeri og vedligeholdelse, og at gøre noget praktisk sammen med andre, som sammen skaber mening og indhold i hverdagen.

Madglæde. Drivkraft.

Listen over fællesprojekter er vokset i takt med, at overskuddet og idéerne er tilstede. Madglæden nævner Jette adskillige gange som noget af det vigtigste. At værdsætte sæsonerne, glæde sig til at grønsager, bær og frugter er modne og ikke forfalde til smagsløse, importerede råvarer. For dem er kultur ikke noget, man forbruger, men i stedet noget, man skaber selv. Nysgerrigheden er ikke til at tage fejl af. Ole snakker om hjemmebryg. Om hvordan, om smag og råvarer, om at starte helt fra bunden og lave lige præcis den øl, man allerbedst kan lide. Derudover har han to små marker med druer – en til rødvin og en til champagne. Hver mark giver mellem 40–60 flasker, og familie og venner hjælper til under plukning og forarbejdning mod et festligt måltid mad efterfølgende.

Madklubberne er en vigtig del af deres forskellige lokale fællesskaber. Det er her, de får snakket sammen, får smagt på de hjemmedyrkede råvarer, og får sat gang i nye projekter. Den ene madklub består af Oles familie og genboen, den anden madklub er sammen med naboen, og begge klubber mødes på forskellige dage én gang om ugen. Regelmæssigheden er vigtig for samtaler og sammenhold, og de er alle enige om, at middagen kun skal vare to timer, så det ikke bliver en uoverskuelig hæng ud-klub, men i stedet en nem del af ugens gang. For Ole og Jette er madklubber en overskuelig måde at starte et lokalt fællesskab på, så længe det holdes på et hverdagsagtigt niveau og ikke bliver et ambitiøst kogekunstneri.

Madkultur er vigtig, og Ole og Jette har til deres glædelige overraskelse oplevet, at netop introduktionen til de friske råvarer gennem utallige middage har inspireret deres omgivelser positivt.

Dyrehold og kødproduktion er noget især Jette er optaget af. Hun holder slagtekaniner, og sammen har de både ænder og høns. Ved juletid har de med succes afholdt »slagte din egen juleand«,

hvor venner og familie inviteres til fællesslagtning af 10–15 ænder, som slagtes, plukkes, renses og skoldes, og hvor Ole og Jette vejleder gennem hele forløbet. Det har kastet mange forskellige følelser af sig, men som på Mere Liv i Haven festivalen i 2013, hvor Jette viste, hvordan man slagter en kanin, skaber det især stor nysgerrighed hos både voksne og børn at være med til en hjemmeslagtning. Alle disse fællesprojekter gør jord til bordprocessen meget synlig, og de oplever stor interesse lokalt for både dyrkning, pasning, høst og slagtning.

Blomstrende idéer

Fremtidsplaner er der mange af, når jeg spørger ind til dem. Jette vil gerne igangsætte et lokalt PØ-havenetværk i byen og arrangere en høstbyttedag i slutningen af august. Laugene er så stor en succes, at et fårelaug ikke er langt fra at blive etableret, men med nogle nye mennesker. For som Jette siger, så er det jo netop endnu sjovere, når der er mange forskellige hoveder og idéer involveret i hverdagens handlinger. Ole grubler over et kompostprojekt, hvor lokalsamfundet i fællesskab kan designe og bygge deres egne kompostbeholdere og gennem fællesindkøb og byggeworkshops gøre det både billigere og sjovere at slutte kredsløbet.

Inden jeg drager mod Kolding Banegård, vender vi dagen og får eftertankerne med. Jette forklarer, at alle disse handlinger jo ikke skaber vidtrækkende forandringer, men at de skaber håb og optimisme i et lille verdenshjørne. Flere bliver involveret lokalt, og fællesskaberne gør, at vi føler betydelig mere handlekraft i en ellers til tider uoverskuelig verden.

De vigtigste råd er kun at sætte gang i det, du kan overskue. Små og overskuelige projekter. At sige tingene højt, så ansvar for de enkelte projekter er klart. At være klar til at tage styring og have overblik, især i opstartsfasen. At glæde sig over det, der lykkes, og ikke ærgre sig over det, der mislykkes. Og at være forberedt på, at når man først er gået i gang lokalt, så er der så meget energi at hente i nysgerrigheden, forundringen, glæden, fællesskabet og handlekraften, at der ingen vej er tilbage!

Et socialt samlingspunkt

Madklubber bliver i stigende grad brugt som lokale samlingspunkter. Da PØ var til Folkemødet på Bornholm, hørte vi gennem lokale PØ-medlemmer om det tidligere Bornholms Fødevarerfællesskab, der nu var blevet til madklubber i stedet, da behovet for fællesskab var større end for råvarer, som de fleste dyrkede selv. Det er nu vokset til tre madklubber med 12 personer i hver, som mødes hver onsdag til mad og samtaler.

Haver til nytillkomne

Dansk Flygtningehjælps frivilliggrupper kan være med til at formidle en direkte kontakt til nytillkomne familier, der har interesse for havedyrkning. Hvis du er interesseret, kan du kontakte en frivilliggruppe i dit nærområde. Find frivilliggrupperne på www.frivillignet.dk.

Yde og nyde i fællesskab

Et laug er en rigtig god måde at organisere forskellige interesser i et lokalsamfund, og er helt grundlæggende en lokal sammenslutning af faglige interesser. Man kan jo kalde et fællesskab det, man vil, men vigtigst er, at der tages fælles beslutninger, at man deler udgifter og arbejdsbyrder og nyder høsten sammen.

Haveambassadørerne (1/5)

Mød den store mangfoldighed af haveambassadører

BENTE BEN-HAMADOU

Haveambassadørkurset har gjort mig bedre rustet til at dele ud af min viden om økologiske dyrkningsmetoder. Jeg er blevet en del af Mere Liv i Havens jordforbedringsnetværk og kan holde foredrag om kompost, samt kredsløbene af kulstof, kvælstof og vand i jorden. Jeg er desuden aktiv i flere arbejdsgrupper i Karise Permatopia, en forening som er ved at etablere et bo- og landbrugsfællesskab i Karise.

KRISTINE AMSTRUP

Mens jeg var på haveambassadørkursus, købte min kæreste og jeg en gård med 12 hektar på Sydfyn. Vi omlagde til økologisk drift med det samme og etablerede en stor køkkenhave og anskaffede os får, ænder, høns, kaniner og geder. I 2016 tog vi initiativ til et lokalt græsningslaug, som nu passer 10 kødkvæg på vores marker. Vi planlægger at udvide med helårsgræsning til kvæget og ønsker at få flere andelshavere med. Visionen er at skabe en selvforsynende og økologisk landsby i det sydfynske.

JETTE ANDERSEN

Jette kom med på haveambassadørkurset på et afbud. Hun var lige gået på pension, da kurset startede, og ønskede derfor at lægge en masse kræfter i at give sin viden og engagement videre til andre. Det har ført til et travlt første år som haveambassadør. Det er især imponerende at se de mange forskellige samarbejder og kontakter, som er blevet etableret gennem året.

Foråret: Forårsmarked på Nyruphus, oplæg om haver og spiselige blomster på LOF Helsingør, frøworkshops på Valby og Sydhavnens Biblioteker.

Sommer: Frokost med Frederiksberg-Valby-netværket, workshop for børn om urter, interview sammen med Bente Ben-Hamadou til P1 Natursyn fra Nyttehaven Ellebakken, nyttehave fotograferet til Giftfri Have-artikel, arrangeret plantebyttedag, holdt Åben Havelåge.

Efterår: Frivillig i PØ-standen til Food Festival i Aarhus, PØ-bod til Høstfest på Sydhavnens bibliotek, oplæg om årstidens vilde urter, frøworkshop med LOF, udflugt til Jens Juhls have med Frederiksberg-Valby-netværket, møde med nyt netværksmedlem.

▲ Jette Andersen har haft et travlt år som haveambassadør.

THIRAJANE AURORA

Thirajane gjorde sig bemærket på haveambassadørkurserne med sin burhønsaktivisme. Hjemme går der nemlig frie burhøns, der har fået et liv efter buret. Hun har ligeledes taget initiativ til Facebook-gruppen *Vegetarisk økologisk selvforsyning* og planlagde en frø-popup på Herning bibliotek i vinteren 2016 sammen med det dengang nyopstartede netværk i Vestjylland.

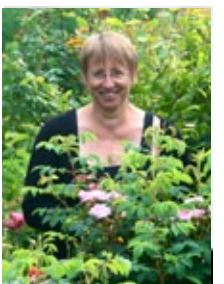
JETTE VANGSLEV

Jette tog kontakt, lige da Mere Liv i Haven projektet startede, og kort tid efter stillede hendes mand Ole og hende op til en artikel om det at være praktiske økologer (se side XX). Det er ikke gået stille af sig siden hen, og noget, der har været gennemgående for Jette, har været afprøvning af nye koncepter. Da hun startede Kolding-Bjert-netværket, afprøvede de hurtigt og med succes netværksfacilitering, hvor de hjælper hinanden i haverne, og arbejdsdagene faciliteres. Så alle lærer noget og samtidig lærer fra sig. Der blev også lagt en årsplan for 2016, hvor alle møder har et tema og en tovholder fra netværket. Det første møde i 2017 handler om frødrømme og haveplaner.

I samarbejde med to fra netværket og Geografisk Have i Kolding blev en økologisk integrationsskolehave startet op i foråret 2016 (se artikel side XX).

Samarbejdet med Geografisk Have knopskudte med *Efterårsvitaminer – til hjernen, haven og maven* – et koncept, hvor der igennem efteråret holdes oplæg om bier, køkkenhave, haveæstetik, urteterapi, roser m.m. Jette stod for køkkenhavedelen. Hver foredragsaften var fra kl. 17–19, og til det blev der serveret suppe.

I sammen med havenetværket og hendes mand Ole afholdte de en Giftfri Have-kampagne i samarbejde med det lokale vandværk og kommunen. Det var en stor succes, og det var en god måde at få andre aktører til at finde sympati for Giftfri Have.

▲ Der nylres frø under en haveambassadør-weekend. Eva sidder nederst til højre.

Hvilket liv lever vi medlemmer af PØ? Hvilke værdier binder os sammen? Og hvad er det vi kan, når vores veje krydses og vi lader os inspirere af de små, betydningsfulde handlinger, som gør at vi bliver ved og ved med at udforske økologien i vores hverdag?

Et hverdagsglimt af en praktisk økolog

AF **SANDRA VILLUMSEN**, PROJEKTLEDER FOR MERE LIV I HAVEN
FOTOGRAFIER: EVA SKJØDSHOLM

Eva Skjødsholm meldte sig i efteråret som haveambassadør sammen med 26 andre erfarne PØ'ere. Hver og én er de inspirerende, nysgerrige og generøse. Praktiske økologer, der lever med deres have, med ukrudtet og kriblekrablelivet. De sætter billeder og ord på en økologisk levevis, der hverken er fanatisk eller uopnåelig. Den er naturlig og drevet af nysgerrighed og stædighed.

På anden kursusweekend holdt Eva et kort oplæg under det, vi kalder »Åben Havelåge«, et *open floor*, hvor alle haveambassadører får mulighed for at fortælle om noget de brænder særligt for. Eva valgte at give et indblik i sit daglige virke som økolog, viste os en lind strøm af skønne billeder fra haven og køkkenet og skabte en sanselig rejse fra jord til frø til bord.

Hun fortalte om sin kærlighed til dyrkning og tilberedningen – et sammenspil, som for hende betyder alt i en økologisk hverdag. Vigtigheden af at kunne tilberede egne grøntsager i en smuk symfoni, at vide hvordan man bedst muligt bruger sæsonens afgrøder, og især hvor stor en gave det er at dyrke tørrebønner, som kan nydes hele året rundt.

Oplægget afsluttede hun med at sende en lykkepøse rundt om bordet. En stor pose fuld af små, sirligt pakkede papirposer med bønner i. Alle stak en hånd i og fik poser med forskellige bønner med sig hjem. Et øjeblik, som for mig er blevet kendetegnet for PØ. Generøsiteten, glæden ved de helt små ting, at dele et overskud med andre, der også får bobler i maven af en ny bønnesort eller en længe savnet krydderurt.

▲ Komposten er fyldt med ukrudt, hestemøg fra naboen, hønsemøg og masser af brændenælder af egen aul.

Denne oplevelse gjorde, at et medlemsportræt var helt på sin plads. Eva illustrerede så fint det enkle liv som praktisk økolog.

Eva er uddannet cand.mag. i dansk og kunsthistorie med psykologi og engelsk som linjefag. Hun har i mange år brugt sin uddannelse som underviser og vejleder, men er nu gået på efterløn. Den økologiske havedyrkning har været en interesse igennem 40 år, og målet har været at blive så selvforsynende som muligt, med især æg, grøntsager, bønner og frø. Igennem mange år har hun samlet frø, særligt fra bønner, tomater og chilier, og for et år siden meldte hun sig ind i Foreningen Frøsamlerne. Foreningslivet har altid fulgt hende. Praktisk Økologi har hun og manden John været medlem af siden bladet var i A5-format, og Troels Østergaard skrev på livet løs, men hun har også siddet som formand for den lokale biavlerforening og i lokalbestyrelsen i Haveselskabet. Det stod dog hurtigt klart, at interessen ikke lå i den pæne have. I stedet ønskede hun at favne den økologiske æstetik, hvor kredsløbet og en have i balance er i fokus. Med et skævt smil fortæller hun, hvordan hun fandt ro i Winnie Poulsens havebog, i det naturlige og vilde udtryk, som for hende gør haven til et endnu større frirum både for hende selv og for det uundværlige og mangfoldige mikroliv.

Økologi, der involverer og inspirerer

Jeg ankommer til Hornslet på Djursland til en smuk, farverig frokost lavet af havens tørrebønner, tidlig bladgrønt og mørkorange æg fra hønsene. Snakken tager udgangspunkt i det økologiske virke. Hvad driver det gennem årtier? Og hvordan udfordres man til stadighed? Eva fortæller, at interessen altid har været der. Fire årtier med havedyrkning og altid som økolog. Det er især bierne, frøsamling og dyrkning af bønner, tomater og chili, der fylder. Formiddagen er sat af til snak og havevandring, men egentlig burde Eva sidde og lave noget helt andet. Hun er nemlig i gang med at oversætte en bog om frøsamling fra engelsk til dansk – et projekt, som hun er blevet involveret i, efter at hun meldte sig ind i Foreningen Frøsamlerne. Vi kommer derfor hurtigt til at snakke om frø. Både om at samle frøene selv, men også hvordan frø kan samle mennesker. Om Seedy Sunday, som er en årlig, lokal frøbytteevent, der afholdes i Brighton, hvor John kommer fra. Her samles mere end 60 forskellige have- og frøforeninger og bytter frø og snakker om frø. Derfor falder snakken også hurtigt på vinterens frø-popup på Nørrebro, som gennem to uger samlede flere tusinde mennesker omkring frøsamling og frøpolitik.

▲ Udkanten af grønsagsbedet med kæmpeverbena, dild og artiskok.

▲ 'Cuban Flower' er en fantastisk velsmagende og kæmpestor tomat.

▲ *Flettede ranker er dekorative inde om vinteren.*

Så man er ikke et øjeblik i tvivl om, hvordan Eva finder sin inspiration. Hun rækker ud og involverer sig. Som frøsamler ikke kun som medlem, men som oversætter, samler og frøbytter. Som praktisk økolog som haveambassadør og aktiv i det lokale havenetværk, Mere Liv i Haven Syddjurs, som netop har været på havevandring hos Eva. Med en tilbagevendende bod på Gl. Estrup plantemarked i maj sammen med en veninde, hvor de sammen sælger ud af overskuddet af treblad (Trillium), tomatplanter og hvidløg.

Inspirationen henter hun også fra vigtige, stille stunder i haven og fra særligt udvalgte bøger, som jeg på forhånd har spurgt ind til. På bordet ligger de vigtigste værker:

Heligan, en bog som hun til stadighed finder nye vinkler og havemetoder i, som er en fortælling om den engelske Heligan Have, som fra 1766 blev anlagt med adskillige blomster- og køkkenhaver, men som under 1. og 2. verdenskrig mistede de 22 ansatte gartnere og derfor gik fuldstændig i forfald. I 1990 blev haverne genopdaget og restaureret. De fungerer nu som botanisk have, og i dag har mere end 5 millioner besøgende været forbi de gamle haver.

En anden vigtig bog, som Eva især inspireres af, når egne afgrøder skal tilberedes og nydes, er *Fork to Fork* af Sarah and Monty Don, der med smukke billeder af deres selvforsynende, økologiske have kombineret med egne opskrifter tydeligvis giver mod på at få det bedste frem i det hjemmedyrkede.

Sidst men ikke mindst fremhæver hun Magna Leths bog om krydderurter, der bygger på Magnas år i haven som forstanderfrue på det daværende statsungdomshjem, Vitskøl Kloster, fra 1942–1974, hvor hun anlagde klosterhaven med et bredt udvalg af historiske planter.

Den tidlige forårshave

Egentlig er det ikke helt fair at besøge en have i marts, men Evas have gør sig godt på trods. De tidlige løgblomster og påskeklokkerne, som hun tålmodigt opformerer fra frø, giver liv og farve. En god del af de 24 høns er skrukke, så Eva finder æggesamlinger rundt omkring, men få høns piler alligevel gennem

haven ad indhegnede stier. Hønsehuset har John og hun bygget selv. Der er lagt net og trådhegn ud over blomsterbedene, så hønsene ikke skraber i forårets skrøbelige blomsterbede, når de lukkes frit ud i haven.

Køkkenhaven blev anlagt for ca. 15 år siden, da de overtog huset. Den består af to områder. Det største stykke er ca. 700 m², det mindre ca. 250 m². Køkkenhaven er omkranset af høje naurhække som læ mod vinden fra de åbne marker, der omgiver grunden. Navr er en god, tæt hækplante, der tåler skygge, vind og hård beskæring, og som trives i både næringsrig og -fattig jord.

Haven er rummelig og har fine detaljer. Masser af hulsten fra strandture har fundet sin vej og er endt som symbiotisk pynt på det lave pilehegn og de gamle træstubbe. Her i det tidlige forår pibler sankthansurt, påskeklokker, løgblomster, peberrod og hvidløg op. Der er levn fra knoldselleri, rosenkål og grønkål, og i drivhuset gemmer der sig spirekasser under bobleplast med tomater og porrer. De små chiliplanter står indendørs i varmen i alle hjørner af stuen og køkkenet. Når haven står i fuldt flor, gemmer den på krydderurter, græskar, artiskokker, tomater, bønner, ærter, løg, hvidløg, salater, alskens rodfrugter og kål og selvfølgelig en symfoni af biblomster.

Jorden forbedrer Eva med hestemøg fra naboen, eget hønsemøg og havekompost. Sidste år byggede Eva en varmkompost op i lag af græs, hestemøg og haveaffald, som nu tilbyder den lækreste kompostmuld. Hun brygger også brændenælde- og kulsukker-vand som næringssupplement og sørger for at have et godt dødt bunddække af brændenælder i køkkenhaven, som langsomt afgiver næring og holder jorden fugtig.

Haveambassadørvirket

Som haveambassadør ligger det Eva meget på sinde at forbedre forholdene for miljøet generelt, men også at kunne have mere indflydelse lokalt. Når man bor midt i et landbrugsområde på Djursland, stiller det ikke biodiversiteten de bedste betingelser. Som biavler kan Eva se, hvor svært det er for bierne at finde føde udenfor haven, da marker og grøftekanter er ryddet for blomster og trækplanter. Derfor er det vigtigt for hende, at et mindre lokalsamfund kan finde glæde gennem samvær omkring en konkret sag med aktiviteter, som gavner naturen og miljøet. Det kommende virke som haveambassadør kan måske gøre Hornslet til en bivenlig by, sætte gang i en lokal frøbyttcentral i Mere Liv i Haven Syddjurs, eller invitere til madfællesskaber i lokalområdet, så flere kan inspireres til at dyrke deres egne råvarer

Evas favoritbønner

Igennem mange år har Eva samlet bønner fra nær og fjern. Hun giver her sit bud på de bedste sorter af henholdsvis busk- og klatrebønner. Bønnesorterne er både egnede til at høste som umodne bønner og tørrebønner. Husk, at bønner, uanset hvilket stadie de høstes på, altid skal koges, til de er helt møre.

Buskbønner

BORLOTTO Italiensk pastabønne med flotte flammede bælg. Alsidig bønne, der koges frisk med bæg, som umodne bønner og som tørrede.

CANNELLINO Klassisk minestrone-bønne. Kan koges frisk, når bønner er små, eller tørres til supper og sammenkogte retter.

JACOB'S CATTLE Gammel sort kan modne i kølige somre, smager lidt af kartofler, på den gode måde. Bedst som tørrebønne.

Klatrebønner

BORLOTTO Den samme som ovenstående, blot højere.

RILEY Flotte laksrosa blomster, sorte bønnefrø. God grøn eller som store, kødfulde tørrebønner.

ENORMA Ildrøde blomster, pink frø med lilla tegninger. Lever op til sit navn, lange, grønne kæmpebønner. God til tørring.

SCARLET EMPEROR Virkelig flot med skarlagensrøde blomster (*se foto til venstre*), lange bønner og store sort/brunrosa frø. En lækker tørrebønne, som modner nemt i vores klima.

WHITE EMERGO Hvide blomster, store hvide frø.

THE CZAR Hvide blomster, store lækre frø. Lidt svært at skaffe, jeg prøver at opformere den.

Evas tips til tørring af bønner

Hvis man vil tørre sine bønner, skal de være helt tørre, når man kommer dem på glas. Hvis vejret er godt, begynder bælgene at svulme fra ca. midt august til hen i september/oktober. Så er det tid til at begynde at plukke sine bønner til tørring. Man kan også udvælge hele planter, som man vil høste tørrebønner fra. Lad bælgene blive store og helt modne på planterne, hvis vejret tillader det. Den kødfulde bæg vil skrumpe ind, så man tydeligt kan se bønnerne. Hvis det er en meget tør sensommer, vil bønnerne blive brune, mens de hænger på planterne. Bælgene plukkes løbende, og selv hvis vejret bliver vådt og nætterne fugtige, kan man høste. Hvis man hver eller hver

anden dag går igennem bønnerne og plukker høstklare bælg, sikrer man sig, at de ikke rådner ude. Når bønnerne er plukket, skal de ind og tørre helt. De hele bælg lægges på riste på et sted med god ventilation – gerne på et varmt gulv. Vend og drej bønnerne næsten dagligt, så eventuelle svampeangreb forhindres, og tag mugne bønner fra. Når bønnerne er helt tørre og bælgene skøre, bælges de og frøene lægges igen til tørre. Hvis man har et tørreapparat, er det ret godt til bønner, men ikke nødvendigt. Hvis man har buskbønner til tørring, kan man rykke hele planten op og hænge dem til tørre i et velventileret rum, for så at bælg dem senere.

Mad med bønner

Kogning af bønner

200 g tørrede bønner af egen avl udblødes i koldt vand natten over. Kassér udblødningsvandet. Hæld vand i gryden, så det dækker bønnerne. Bønner smager godt i sig selv, men krydderurter, f.eks. friske laurbærblade, rosmarin, salvie og eller timian tilføjer bønnerne en delikat smag. Et løg stukket med et par nelliker kommer også i, samt et par hvidløgsfed med skindet på. Et skvæt olivenolie er heller ikke af vejen i selskabet. Lad bønnerne koge, til de er helt møre. Kog 40–60 minutter alt afhængig af bønnesort og alder. Gamle bønner skal koge længere tid end bønner, som er høstet indenfor to år. Tilsæt først salt, ca. 1–2 teskeer, hen imod slutningen af kogetiden.

Bønnerne kan nu bruges som de er, blot overhældt med lidt citronsaft og god olivenolie, lidt hakket persille og serveret lune som tilbehør eller i en salat.

Bønnemos

2 store spsk. olivenolie af den bedste slags

2 store fed fint hakkede hvidløg

lidt chili

1 mellemsort, finthakket rødløg

1 mellemstor tomat, hakket uden kerner

4 store skiver surdejshvedebrød

Ekstra olivenolie til servering

Hakket, bredbladet persille til garnering.

Kog bønnerne som anvist. Hæld vandet fra, men gem lidt, hvis mosen bliver for tyk. Steg hvidløg, chili og løg i 5–7 min. indtil løget er mørt, men ikke brunt. Kom tomaten i og fortsæt med at stege, til tomatsoften koger ud i massen. Tilsæt de kogte bønner og smag til med salt og peber. Mos bønnerne let med en træske langs siderne af gryden indtil ca. halvdelen af bønnerne er mosede. Tag fra varmen og sæt til side. Rist brødet, gnid det med hvidløg og dryp olivenolie over brødskiverne, kom bønnemosen på og pynt med persillen og evt. ekstra olivenolie.

Bønner skal altid koges helt møre – både de frishøstede og de tørrede. Frø og bælg indeholder en gruppe af lektiner, som kan give forgiftning. Lektinerne nedbrydes ved tilstrækkelig kogning.

Omstilling på land og i by

AF **SANDRA VILLUMSEN**, PROJEKTLEDER FOR MERELIV I HAVEN

Den praktiske økologi har mange veje til at igangsætte især de små og håndgribelige omstillingsinitiativer, der kan skabe samarbejde og samtale lokalt. Denne artikel følger to haveambassadører, der på hver deres måde har skabt lokalt samarbejde.

Jord og planter kræver ikke et fælles sprog

▲ *Helt grundlæggende for skolegangen er at lære om jorddække, og det tørre forår har været et godt eksempel. Her bruges blade og afklip fra Geografisk Have.*

Haveambassadør Jette Vangslev fra Sønder Bjert syd for Kolding er ikke en, der holder igen på hverken ord eller meninger. Hun vil gerne være med til at forandre og er ikke bleg for at tage initiativ. Hun er tovholder på Kolding-Bjert-netværket i PØ og har overskud af småplanter, som hun deler ud af, og en stor landbohave med ænder, får, høns, kaniner og bier. Og hun har øjnet potentialet i haverne som et praktisk læringsrum til både samtaler og handling.

Dette forår tog hun initiativ til en flygtningeskolehave. En have, hvor nye tilflyttere til Danmark kan lære mere om at dyrke i det danske klima og samtidig lære dansk og danskere at kende. Idéen opstod og blev konkret på netværksweekenden for haveambassadørerne sidste forår under en sparringsrunde, hvor ambassadørerne kunne hjælpe hinandens projekter i gang. Hun havde dog rigeligt om ørerne med netværket og en lokal Giftfri Have-kampagne, så hun gik stille med dørene.

Fra idé til virkelighed

Jette bruger primært sin Facebook-side til at oplyse om grøn omstilling, miljø og klima, og det var her, at projektet for alvor tog fat. Hun havde nemlig en Facebook-ven, som også er byrådsmedlem og bestyrelsesmedlem i Geografisk Have i Kolding (www.geografiskhave.dk). Hun havde fulgt Jettes mange opslag og skrev en dag til hende med en invitation om at mødes for at snakke om idéer til program og event i Geografisk Have. Jette fortalte

▲ *I skolehaven er der ingen skolebænk. Al læring foregår i praksis. Her viser Marianne, hvordan man sætter småplanter ud på snorlige rækker.*

Mere liv i Haven og de 74 haveambassadører

Mere Liv i Haven-projektet har i løbet af 2014–2016 uddannet 74 haveambassadører rundt om i landet. Haveambassadørerne sætter lokale initiativer i gang, hvor den praktiske økologi kommer til udtryk på meget forskellig vis. Du kan finde de 74 haveambassadører her:

merelivihaven.dk/ambassadoerer/profiler/

▲ *Når det regner udenfor, er der mulighed for at krybe i ly i drivhuset i Geografisk Have. Her sidder Villy, Marianne og Jette med et afslappet mandagshavehold.*

straks om idéen om flygtningeskolehave, hvor der i praksis undervises i økologisk have dyrkning. Efter kort tid kom der overraskende et ja – og endda fra både kommunaldirektøren, rektoren fra sprogskolen og gartneren i Geografisk Have. Så inden jul 2015 fik Jette travlt med at formulere på skrift, hvad det egentlig var, hun ville. På baggrund af beskrivelsen søgte lederen af Geografisk Have kommunens integrationspulje om støtte, som blev bevilliget i det tidlige forår 2016. Havenetværket blev spurgt om hjælp, og to gode medlemmer, Marianne Lund og Villy Juknelis (som også er haveambassadør), sagde straks ja. Nu var holdet klar til hver mandag fra 16–19 igennem dyrkningssæsonen at lære fra sig om have dyrkning. Gartneren i haven gjorde et stykke jord på 15 × 20 meter klart lige ved væksthuset og indgangen, så det er tydeligvis et projekt, som haven er stolt af og gerne vil vise frem. En del af ansøgningen til kommunen gik på, at køkkenhaven primært er rettet mod kvinder og børn. Derfor får Jette koblet en fjerde frivillig på, en god veninde, som skal stå for børneaktiviteter. Geografisk Have ansatte en lærer fra den lokale sprogskole, og som Jette pointerer, så er sproget selvfølgelig en barriere, men det er nu nemt nok i en have – redskaberne og praktikken snakker et tydeligt sprog, og opstår der tvivl om en grønsag, så googler de og finder et billede af f.eks. en pastinak, så alle er med på, hvad der bliver lagt i jorden. Det kræver nærvær, og derfor også at der ikke er for mange. Der er 12 tilmeldte deltagere i

skolehaven, men der kommer højst 6 ad gangen plus børn. Der er også planlagt udflugter til Villys kolonihave, Mariannes parcelhushave og Jettes landbohave, så der er mulighed for deltagerne til at komme ud i meget forskellige danske haver.

Ønsker at inspirere både deltagerne og havens besøgende

Det er første gang, at Geografisk Have også rummer en køkkenhave. Jette ser det som et stort fremskridt, at en så besøgt have nu også får grønsagerne med. Hun benytter lejligheden til at snige forskellige tiltag ind, som kan inspirere både deltagerne, de besøgende og havens gartnere. F.eks. kompostbeholdere, minidrivhuse samt en stor diversitet i det dyrkede. Måske er det første skridt på vejen for den pæne og velklippede besøghave til at blive mere levende og inddragende...

For Jette har det været et spændende forløb, hvor hun har oplevet meget stor tillid til hende og de andre frivillige fra havens leder og ansatte. Jette fortæller lidt videre, og projektet bliver koblet på de større omstillingstanker. For hende er det vigtigt at skabe nære, tætte relationer og derigennem handlekraft, men det er også et projekt, som hun håber kan igangsætte samtaler om koblingen mellem klimaproblematikkerne og flygtningesituationen. For som praktisk økolog er hun opmærksom på, at det hele hænger sammen.

Når en landsby vil holde gæs, så er der garanti for, at alle bliver involveret!

▲ *Gæssene er på vej hjem efter en lang dag i marken. Gåselauget var heldige at finde et ledigt stykke jord tæt på landsbyen, som de kunne låne.*

Haveambassadør Eva Nikolajsen fra den lille landsby Alken mellem Ry og Skanderborg tog sammen med andre lokale i efteråret 2014 initiativ til Alkens Gåselaug.

Der lå en lille tilgroet og lidt fugtig eng tæt ved landsbyen, som ikke blev brugt, og Eva havde længe drømt om en lille, lokal kødproduktion. Lån af engen viste sig ikke at være noget problem. Ejeren havde haft samme tanker, men var ikke kommet i gang, da hun ikke ville stå alene med det. Eva huskede fra tidligere ophold på et selvforsynende landbrug i Tyskland, at der var tradition for, at en gruppe mennesker afløste hinanden i de daglige pligter med dyrene, så tjansen var fri for stress og fuld af frihed. Hurtigt var en gruppe på 10–15 begejstrede landsbyboere med på idéen. Eva fortæller, at de praktisk taget gik i gang og lærte at holde gæs, mens de holdt gæs. Hen ad vejen fik de organiseret sig efter udfordringer og behov og fandt sig nogle erfarne, som de kunne støtte sig op ad, når der var brug for ekspertise og råd.

Fra idé til virkelighed

På PØ's haveambassadørkurser blev håndbogen *Borgerlyst* flittigt brugt, når idéer og projekter skulle konkretiseres. Bogen giver en masse gode råd om det at engagere sig som borger, og beskriver en lang række eksempler på, hvordan man kan komme i gang. I gåselauget blev der også gjort brug af bogen, da lauget skulle finde fælles fodslag og fælles mål. De ønskede at have glade gæs på tæt hold, som kunne opfedes med det, der kunne findes i byen, økobyg fra en lokal landmand og kærlighed. Indtil de skulle slagtes med god samvittighed inden jul.

To af drivkræfterne i lauget tog som det første på studietur hos en lokal gåsemand, og fandt på den måde en gåseguru, som de altid kan spørge til råds, og bestilte 22 gæs i broget flok.

Hurtigt fik lauget arrangeret forårsarbejdsdage, hvor de satte hegn op, satte et skur i stand og blev rystet godt sammen over te, lunkne øl og delte kiks. Arbejdsdagene blev hurtigt omdøbt til arbejdsdykke, og skuret blev døbt Gåsevillaen. Det betød meget for engagementet, at laugets medlemmer tog ejerskabet

på sig på hver deres måde. De fik organiseret sig efter opgaver: Der blev f.eks. udnævnt en finansminister, en foderindkøber, og en mail-, wiki- og doodle-ansvarlig, så det var nemt for alle at holde overblikket, og det blev helt tydeligt, hvem der havde hvilket ansvar. Den daglige pasning blev varetaget af hold på 4–5 personer, som tog en måned ad gangen. Den daglige pasning indebar åbning om morgenen, strøning med frisk halm, skiftning af vand, lukning om aftenen og generelt at holde øje med dyrenes ve og vel.

Oprettelse af en styregruppe

Der opstod et behov for, at der også skulle oprettes en styregruppe på 2–3 personer, som kunne reagere ved sygdom (dyr eller menneskers) eller andre problemer, eller som vidste, hvem der skulle kontaktes, hvis der var brug for yderligere assistance – f.eks. mentor og dyrlæge. På den måde kunne alle holde helt fri, når de holdt fri. Det skete f.eks., at et par kræger snupede to gæslinger, da de var små. Der blev derfor sat ekstra opsyn på i en kortere periode, indtil gæssene var store nok til at klare sig selv.

Gæssene skaber liv i landsbyen

Eva fortæller, at gæssene hurtigt blev til hele Alkens gæs. Skolebørn kom forbi hver dag, småbørnsforældre fik et udflugtsmål, kærestepar faldt i staver i græsset ved hegnet, og gæssene deltog i et børneløb ved årets byfest, da alle byens dyr skulle besøges.

Slagtningen endte med at blive fremskudt, da efteråret var særlig vådt, og skuret var for utæt til vinteren. I fællesskab fik lauget slagtet gæssene. De lavede en plukkecentral, og et par stykker havde mod på at svinge øksen. Slagteholdet gik på skift gennem dagen med tre personer på tjans ad gangen for at

sikre, at der var mest mulig ro, og at gæssene fik en værdig død. Eva fortæller, at der blev meget stille i Alken, da gæssene var væk.

Økonomien

Angående økonomien så gøres det helt enkelt, ved at alle lægger 500 kr. pr. gås, som de vil have slagtet. Der er selvfølgelig et loft på antallet pr. gåsepasser, da der kun er plads til 30 gæs på engen, men det regulerer sig selv.

Når gæssene er slagtet, vejes de i rengjort og stegeklar stand, og så beregnes en samlet kilopris ud fra de samlede udgifter over sæsonen. Første sæson endte f.eks. med en kilopris på 124 kr.

Projektet fortsætter

Oplevelsen var så god, at lauget har mod på at gøre det igen i år, og de er nu i fuld gang. Der er blevet skiftet lidt ud i lauget, og erfaringerne er blevet vendt og delt. Lauget har lagt ud med at have gæslingerne på stald i 4 uger, men de er nu lukket ud på græs og er flyttet ind i Gåsevillaen. Græsset på engen holdes nede, og nye arter dukker frem, bl.a. er brændenælder og dueurt nu erstattet af lyserød engkarse og hvide klumper døvnælde.

Eva pointerer, at en væsentlig del af det at være deltidsgåsepasser er at kunne kommunikere nogenlunde gnidningsfrit, at træne sin tolerancemuskel og være god til at holde mødeskik. Og så selvfølgelig holde gode pauser sammen!

Hvis du er interesseret i at starte dit eget gåselaug, så er du meget velkommen til at kontakte Eva og lauget.

eva.nikolajsen@gmail.com

▼ *Gåsevillaen er et gammelt skur, som lauget har sat i stand. Den daglige pasning klares af 4–5 personer i en måned ad gangen.*

Læs mere

Eva og gåselauget anbefaler bogen *Gæs what* af Christina Schwartz, hvis man vil starte et lille gåsehold op.

CHRISTINA SCHWARTZ

Gæs – what

Om oplevelser, racer og aul

Danmarks Fjerkræavlerforening for Raceavl, 2014
108 sider

Haveambassadørerne (2/5)

Mød den store mangfoldighed af haveambassadører

HANNE TINDAL

Mit haveår har været meget egoistisk. Jeg har sagt mit job op og er blevet selvstændig yogalærer.

I haven er jeg næsten færdig med den nye forhave, og jeg har afholdt fire havevandring. En i marts sammen med kommunens naturvejleder, en i start juni ved min mands 50 års fødselsdag, en i juli i vores Himmerlandsnetværk, og en i august ved restespisning af hotdogs sammen med naboer. Der er mange anledninger i hverdagen til at snige lidt økologi- og haveformidling ind, og dem udnytter jeg.

Derudover har vi her på gården planer om, sammen med en tidligere ansat, at lave en lille produktion af enten fritgående eller økologiske svin, sådan at den tidligere medarbejder skal have søerne og smågrisene hjemme hos hende, og vi skal have slagtesvinene på en tilkøbt naboejendom i mit navn. Det bliver spændende at bygge bro mellem det konventionelle og økologiske.

HERVÉ LOGNONNE

I det forløbne år har jeg holdt korte havekurser under folkeoplysningsloven, dvs. på aftenskole. Det var et oplagt valg, da idéen om et havekursus meldte sig, og det har givet mulighed for at komme i gang hurtigt, nemt og med et honorar. Jeg har afholdt et introkursus i køkkenhavedyrkning uden brug af gift og kunstgødning. Kurset var fordelt over 15 lektioner over 5 aftner. Derudover har jeg afholdt et kursus i efterårs-/vinterklargøring af køkkenhaven. Dette kursus var 3 lektioner, der strakte sig over en aften.

Til foråret gentager jeg introkurset. Mere info om kurset kan læses her:

www.fof.dk/svendborg/Kursusoversigt/gronsager

Jeg har haft besøg af den lokale afdeling af Haveselskabet, som gerne vil høre om og se en økologisk have. En af de lokale kolonihaver har også spurgt, om jeg ville vise, hvordan man laver en varm kompost. Der er bestemt nysgerrighed om den viden, som vi som praktiske økologer har.

Kompost og jordforbedring er noget, jeg gerne vil arbejde videre med og formidle til andre. Det er mit indtryk, at der vides for lidt om det liv, som udfolder sig i vores havejord, og hvad det betyder for mikromiljøet – bl.a. for høstens kvalitet og kvantitet og for makromiljøet i form af CO₂-regnskabet.

LENE FUGLSANG SVENDSEN

Jeg er så taknemmelig for at være blevet en del af PØ og dets aktiviteter og netværk. Jeg finder håb i naturen og i mit virke som ambassadør. At der var plads til mine små badutspring og historier på kurserne bekræftede mig i, at der også er håb for mig. Jeg har fundet noget, der gør mig levende og begejstret, nemlig naturen. Dens gaver beriger mit liv, og det at dele mine egne erfaringer med andre er livsbekræftende. Jeg har fået mere mod på at stå frem og være mig selv, hvilket jo er en stor gave at kunne. Jeg har fundet noget her, der er så meningsgivende, at jeg lægger mine kræfter glad og gerne i rette doser.

MERE LIV I HAVEN 2014–2016

▲ Malene Mann på gåtur mod Giftregn 1. oktober 2016 i Suinebakkerne.

MALENE MANN SØRENSEN

Da jeg startede som haveambassadør, var jeg også bestyrelsesmedlem i Praktisk Økologi. Fra starten af var tanken om et lokalt netværk noget, jeg særligt brændte for. I sommeren 2014 tog jeg derfor initiativ til Sydfyn-netværket, som i 2015 arrangerede Mere Liv i Haven Festivalen i Ollerup. Jeg har holdt adskillige åbne havelåger og kompostkurser i min egen have, og sammen med et andet lokalt PØ-medlem har jeg undervist på et kommunalt havekursus. Jeg synes, at det er vigtigt at formidle om vores forening og alt den viden, der er i den, så jeg har stået på markeder, haft boder på festivaler og tager altid Giftfri Have-kampagnen med mig. Jeg er havementor for tre haveejere, som jeg tilfældigt har mødt. I efteråret var jeg med i tre gåture for Giftregn – nej tak!

ASTRID HARMUNDAL

Jeg var fra starten af meget interesseret i havenetværkene og var nysgerrig på at møde andre lokale praktiske økologer. Derfor tog jeg i 2016 initiativ til netværket i Køge Bugt. Det har bragt mange gode møder med sig, og vi er en overskuelig og engageret gruppe, der mødes jævnligt. Jeg brænder for at formidle om økologi, så da jeg fik de nye undervisningsplakater fra PØ tilsendt, holdt jeg et lille oplæg for netværket, så jeg kunne øve mig. Mine planer er at få øvet det lidt mere og så tilbyde det til de lokale skoler og til et arrangement på biblioteket i Herfølge. Med haveambassadørhatten på bliver jeg tit spurgt til råds, bl.a. af medlemmer af Haveforeningen Tinglyst, som er en del af den almenyttige, alternative bebyggelse ved Herfølge, som jeg bor i.

MERE LIV I HAVEN 2014–2016

Skolegangen plantes til af praktiske økologer

TEKST OG FOTOGRAFIER: **SANDRA VILLUMSEN**,
PROJEKTLEDER FOR MERE LIV I HAVEN

▲ *Seks unge og glade havedyrkere i skolehaven »På kanten af skoven«, som Randi etablerede i foråret 2015.* FOTOGRAFI: RANDI BEIERHOLM

To små byer, Tommerup på Fyn og Brædstrup i Østjylland, er blevet beriget med frodige skolehaver - begge startet af praktiske økologer.

Børn har brug for spontanitet, frirum og plads til nysgerrighed. Mange timer bruges på skolegang hver eneste dag, og skolerne er derfor helt centrale, når det kommer til at skabe nysgerrighed omkring jord, kredsløb og naturens forunderlighed. Så hvad mon der sker, når en skole lader sig inspirere af sæsonens gang, når dansk også har med blomsterpoesi at gøre, og hvad med matematik under åben himmel? Det er flere og flere skoler nysgerrige på. Med hver sit udgangspunkt har to haveambassadører sat sig for at plante skolegangen til, og i dag er de to små byer Tommerup på Fyn og Brædstrup i Østjylland blevet beriget med frodige skolehaver.

Opstart på eget initiativ

Da Helle i 2014 satte gang i skolehaveprojektet i Tommerup var det før, den nuværende skolereform trådte i kraft. Hun havde længe ønsket at skabe et spiseligt uderum for undervisningen på den lokale skole og mødte en nysgerrighed og forståelse hos både forældre, bedsteforældre, lærere og bekendte. Den store interesse bekræftede hende i, hvor vigtig skolehaver er for genoplivningen af en smuk kulturarv, der værdsætter dannelsen i det

at kunne dyrke sin mad selv. At lære selv de mest basale færdigheder videre fra generation til generation. Færdigheder der ikke nødvendigvis kan måles, men som tager udgangspunkt i det helt praktiske – jorden, frøene, kredsløbene og smagen.

Randis skolehaveprojekt i Brædstrup tog fart året efter, og her spillede skolereformen en stor rolle. Den nye reform har fået meget kritik med på vejen, især om målstyring, lange skoledage og mangel på forberedelsestid. Men hvis man vil, så findes der i reformen muligheder for en anderledes skolegang, som er spædet op med udeundervisning og havekundskab i f.eks. skolehaver. For i en have får man frisk luft og bevægelse i kroppen. En have skaber nysgerrighed om naturens gang – især jordens livlighed og planternes imponerende vækst – og den forundring kan kombinere mange fag på én gang: Matematik, dansk, natur/teknologi og madkundskab.

Reform eller ej, så giver det praktiske klasseværelse mulighed for langvarige læringsprocesser, hvor evnen til refleksion udvikles og forfines, og hvor lærerne kan gøde jorden og skabe gode vækstbetingelser, som kommer både planterne og børnene til gode.

MERE LIV I HAVEN 2014–2016

Helles haveambassadørvirke

Haveambassadører for den praktiske økologi

I Praktisk Økologi bliver der snakket meget om skolehaver, og på de to første haveambassadørkurser har der været rig diskussion om dannelse og uddannelse af fremtidige generationer. På hvert kursus har vi tilbragt en weekend i København, hvor en hel dag finder sted i Københavns Skolehaver. Skolehaverne har eksisteret siden 1924 og været igennem en hel del skolereformer, samt været på grænsen til at blive glemt. I dag er ventelisterne lange, og byens skolebørn nyder frirummet i den vilde og frodige have på Bispebjerg Bakke.

På andet haveambassadørkursus deltog Helle Margrethe Boesen og Randi Beierholm fra henholdsvis Tommerup på Vestfyn og Brædstrup ved Horsens. De brænder for skolehaver og havde allerede taget de første vigtige skridt for på frivillig vis og med masser af vedholdenhed at få sat fokus på skolehaver på deres lokale skoler.

▼ *Til højre ses Helle i Tumes skolehave, som blev etableret i foråret 2014. Til venstre ses praktiske borde og bålsteder, som er en del af Haver til Maver-pakken.* FOTOGRAFIER: SANDRA VILLUMSEN

Helle har været praktisk økolog i mere end 20 år, og inspireret af andre medlemmer af PØ, lagde hun i 2013 en lille del af sin baghave om til en fælleshave delt af fire familier. Da de 400 m² køkkenhave ikke fyldte så meget i hendes 10.000 m² store have så hun mulighederne for andre grønne fællesskabsprojekter – bl.a. et skolehaveprojekt.

Da Helle gik ledig i slutningen af 2013, udarbejdede hun en projektbeskrivelse og gik til den lokale skole i Tommerup, som ligger ca. 5 minutters gang fra hendes baghave. Skolelederen viste stor interesse, og da Assens Kommune opfordrede alle kommunens ledere til at skabe plads til idéer fra aktører udefra, fik Helle straks en interesseerklæring og kunne arbejde videre med skolehaven. I forvejen har Tommerup Skole indgået et unikt lokalt samarbejde med gårdbørnehaven Overmarksgården, Højfyns Friluftscenter (drevet af KFUM-spejderne) og Tommerup Kirke, som råder over et større skovareal.

4 uger som projektudvikler

I starten af 2014 fik Helle en lokal landmand til at pløje endnu 500 m² have op, hun fik aftalt 4 ugers virksomhedspraktik

som projektudvikler på Tommerup Skole, fik en lille bid af de kommunale landdistriktsmidler og ikke mindst en god kontakt til kommunen via deres landdistriktskoordinator. I de 4 uger (april–maj 2014) fik hun tilslutning til skolehaven af en håndfuld lærere fra indskoling og mellemtrinnet, gjort jordstykket klar til såning, lavet haveplaner, købt frø, og inden 1. maj var skolehaven sået til. Som inspiration tog hun bl.a. til Haver til Maver-projektet på Krogerup Avlsgaard og ansøgte efterfølgende foreningen Haver til Maver om at blive et skolehaveprojekt under deres paraply. I august 2014 blev Tumes (det gamle navn for Tommerup) Skolehave officielt indviet som en Haver til Maver-skolehave. 350 elever m.fl. mødte op til fejringen, og 5. klasserne havde lavet hokkaidosuppe fra haven.

Rollen som facilitator

For Helle har det været vigtigt at påtage sig rollen som facilitator for skolehaven og opstarten. Hun er hverken uddannet lærer, pædagog eller noget med haver, men er produktionsingeniør. Hun har jord, mange års praktisk erfaring, en god idé og et godt lokalt netværk. Det

har betydet, at hun ikke er gået ind i selve undervisningen i haven. Hun har bidraget og hjulpet til og har koordineret det praktiske, men har ladet læring og formidling være op til lærerne. I slutningen af sæsonen 2014 begyndte lærerne at føle sig trygge i det nye læringsrum, og flere klasser end de direkte involverede begyndte at bruge haven – for man kan jo lige så godt læse en tekst op, regne eller tegne i smukke omgivelser, som i et firkantet lokale.

Elevhaver, klassebede og fællesbede

I 2015 er de mange 1 × 17 meter faste bede igen fordelt mellem klasserne – med flest til 4. klasserne, som i år afprøver elevhaver – dvs. hvor 3–5 elever sammen passer deres egen lille have. Helle er ligesom første sæson kommet med input til afgrøder, som kan forventes at give succes, men i sidste ende er det klasserne og lærerne, der bestemmer. F.eks. har en enkelt klasse valgt kun at så rødbeder, for så til slut at have nok til at sylte rødbeder i madkundskab, og dermed prioriterer de et helt produktions- og forarbejdningsforløb. I andre klassebede er der valgt »de tre søstre« – kombinationen af bønner, squash og majs. Der er også et fællesstykke med fællesbede, hvor der bl.a. dyrkes tidlige kartofler, majs, jordskokker og hokkaido. Disse fællesafgrøder bruges, når der laves mad over bålkomfur i skolehaven eller i skolekøkkenet, og indgår også i skolebodens mad, når der er mulighed for det.

Havesæsonen og skoleåret

Det er især tilrettelæggelse af høstplanen, der er vigtig for skolehaver, da høsttiderne for de valgte afgrøder gerne skal ligge før og efter sommerferien. For at give størst mulig ejerskab over skolehaven er det ligeledes vigtigt, at det er de

samme elever, som sår og høster, selvom havesæsonen ikke følger skoleåret. Dette skaber til gengæld udfordringer for skolen, når skolehavefaget skal med i skemaplanlægningen.

Det vigtige netværk

Helle har meget fokus på netværket omkring haven – velvidende, at det er vigtigt for havens overlevelse på sigt og for skolehavebevægelsen generelt, at viden og erfaringer bliver synlige og tilgængelige.

Lokalt netværk for skolehaver

Der har været en del opmærksomhed omkring Helles skolehaveprojekt, og flere lokale skoler har meldt deres begejstring. Det har resulteret i et nyopstartet netværk for skolehaver kaldet *Ellevilde Haver* på initiativ af Helle og Assens Kommune. I netværket er der nu 10 deltagende skoler, som alle ønsker at skabe flere uderum til praktisk undervisning. Alle skoler har i det små etableret skolehaver i år – enten på selve skolens areal, tæt på skolen eller i samarbejde med lokale aktører. F.eks. er en af skolerne i netværket, Helhedsskolen i Flemløse, igang med at koble deres skolehaveprojekt sammen med et lokalt plejehjem, så de i fællesskab kan drive en livgivende have.

Skolehavens overlevelse

De netværksinitiativer, som Helle har taget, er vigtige, for at projekter, som er båret af frivillige kræfter (i hvert fald lidt endnu) og afhængige af begrænsede offentlige midler, kan overleve og på sigt blive grundlaget for en landsdækkende indsats, som er udgjort af lokale eksempler i et samarbejde mellem borgere og skoler.

Gode råd fra Helle og Randi til opstart af en skolehave:

- **DU SKAL IKKE** nødvendigvis være lærer eller pædagog – du kan være facilitator for, at børnene og lærerne har adgang til haver.

- **DET ER EN GOD idé**, på forhånd, at have besøgt allerede etablerede skolehaver, så du kan få praktiske erfaringer med på vejen, henvise til konkrete eksempler og opbygge et fagligt netværk.

- **DU SKAL HAVE FORBEREDT** dig godt inden du tager kontakt til skolen. De har travlt, får mange henvendelser, og har lettest ved at forholde sig til et gennemarbejdet og selvstændigt projektforslag.

- **BRUG DE MATERIALER** om skolehaver, der allerede er udviklet – de er gode og lettilgængelige, og det gælder om at komme i gang og få børnene ud i haverne.

- **VÆR GODT FORBEREDT** mht. hvilke havedykningsprincipper, du vil benytte, og som er egnet på den udvalgte placering for skolehaven.

- **VÆR IKKE BANGE** for at gå i gang rent praktisk med en mindre pilot-skolehave med enårige afgrøder, hvis der er mod fra en skoles ledelse og opbakning fra blot én lærer/klasse. Det er meget nemmere at forholde sig til en skolehaves muligheder for hele skolen og kommunen m.fl. ud fra det praktiske, der sker i pilotskolehaven, end hvis det hele fremgår af papiret. Dette erstatter dog ikke en god, gennemarbejdet projekt-/forretningsplan, når den tid kommer.

- **I ET PILOTSKOLEHAVEPROJEKT** er det vigtigt at være den praktiske gris for at sælge projektet fra start. Vær den, der sørger for, at jorden er så-klar, planlæg bede, lav konkrete så-planer. Sørg samtidig for at inddrage lærerens tanker omkring skolehaven, inden du foretager indkøb af frø.

- **EN PILOTSKOLEHAVE KAN** eksempelvis blot være 2–4 afgrøder, der sættes/sås, vandes, luges og smages fra april til september. Eksempelvis er følgende nemme og succesfulde enårige afgrøder, som dækker en havesæson uden at være arbejdskrævende i sommerferien: **Tidlige kartofler** sættes til spiring 5 uger før, de sættes i april, for dermed at blive gravet op og blive smagt før sommerferien. **Hestebønner**, sås i april og høstes før ferien – og bruges til salat eller humus før sommerferien. **Rødbeder** sås midt maj og høstes og bruges til syltede rødbeder eller rå rødbedesalat efter sommerferien. **Suktermajs** sås midt i maj og høstes og smages rå direkte fra planten i september. **Squash** (grønne, gule, hvide) sås i starten af juni og høstes efter sommerferien – eleverne elsker at få dem med hjem eller bage squashkage eller boller i skolekøkkenet.

- **VÆR OPMÆRKSOM PÅ**, at højbede modsat jordbede er bekostelige at starte op, kræver vanding i en stor del af havesæsonen, og høje planter er mere udsat udsatte for vind og dermed også for at vælte rundt.

- **DU SKAL VÆRE VEDHOLDENDE** og have god opbakning fra familie og venner.

Randis haveambassadørvirke

Skolehaver er for Randi en gammel drøm, som der i 2014 skulle handles på. Også hun stod i en ledighedstid og brændte efter at skabe noget, der kunne påvirke andre til at tage bedre vare på vores fælles klode. Efter mange års erfaring inden for projektledelse som bygningskonstruktør, havde hun med drømmen og de netop nyudgivne materialer fra Undervisningsministeriet om skolehaver og madkundskab en stærk og velbegrun-det sag under armen, da hun i første omgang gik til Brædstrup Skole. Forløbet har dog ikke været helt nemt, og det har krævet stor vedholdenhed at få foreningen og haven *På kanten af skoven* startet.

Skolehave som fritidstilbud

For at komme igang har Randi her i 2015 startet en skolehave som fritidstilbud i Sdr. Vissing 6 km fra Brædstrup. I år er 11 børn i alderen 8–10 år aktive i haven, og to børn er tilmeldt med hele familien. De mødes hver tirsdag eftermiddag i halvanden time, og hver anden lørdag i to timer, hvor de hver passer et højbed på 1 × 2 meter. Der er også etableret et fællesbed, hvor de mere pladskrævende afgrøder som f.eks. kartofler, ærter, bønner, squash, rabarber og hindbær er placeret, samt et stort blomsterbed, hvor børnene plukker buketter. Randi faciliterer havedagene, sørger for det praktiske og har skaffet redskaber, båludstyr m.m. Formålet er at så et frø hos de børn, som er nysgerrige på dyrkning, og styrke deres interesse for mad, haver og natur.

Mere info

Skolehavenetværket startet af medlemmer fra PØ og Naturvejlederforeningen:
mereliivihaven.dk/skolehaver/
www.facebook.com/groups/521725424697752

Vil du vide mere om Helle og Randis haveambassadørvirke, finder du deres profiler og kontaktoplysninger her:
mereliivihaven.dk/haveambassadoerer/profiler/

Ny skolehave på tegnebrættet

Næste skridt er at få etableret en skolehave på udearealerne på Brædstrup Skole, og i samarbejde med skolen og kommunen er det meningen, at det skal være en skolehave, der er fagligt tæt koblet til den daglige undervisning.

En solid projektsøgning gav pote

Randi mødte i første omgang ikke så stor begejstring hos den lokale skole. Skolereformen fylder meget på skolerne, og nye tiltag begrænses for at finde fodfæste under de nye vilkår. Men Randi havde en solid projektsøgning på plads og var indstillet på selv at finde økonomisk hjælp gennem fondsansøgninger. Hun gik videre og tog kontakt til viceborgmesteren i Horsens Kommune. Et træk hun anbefaler. For selvom der ikke ligger nogen særlig økonomisk indflydelse hos lokalpolitikere, så kan meget ske, hvis ens projekt bider sig fast og bliver en mærkesag. Viceborgmesteren syntes godt om idéen og gik videre til repræsentanterne fra skoleområdet, som endelig gav grønt lys til et pilotprojekt på Brædstrup Skole med opstart 2016. Et gennemarbejdet materialegrundlag gjorde et stort indtryk på skolelederen og den pædagogiske leder. Efteråret kommer derfor til at gå med at søge fondsmidler til opstart, så den næste have kan stå klar til sæsonen 2016.

Materialer og inspiration

skolehaver.com
madkulturen.dk/servicemenu/projekter/skolehaver/
havertilmaver.dk
kbhskolehaver.dk
ecoliteracy.org
edibleschoolyard.org

◀ Til indvielsen af Tumes skolehave blev der budt på hokkaidosuppe. Flere hundrede fra skolen og lokalsamfundet mødte nysgerrige op for at fejre haven. FOTOGRAFIER: HELLE M. BOESEN

Susan startede på det tredje haveambassadørkursus kort tid efter, at hun var kommet til Danmark fra Holland. Hun havde en drøm om at starte skolehaver og fik gennem hendes store nysgerrighed og afgørende lokalt fodarbejde muligheden inden for kort tid. Her fortæller hun om sine oplevelser og det lokale samarbejde.

Mere Liv i Haven som integrationsværktøj

TEKST OG FOTOGRAFIER: **SUSAN URBANUS**, HAVEAMBASSADØR, ODENSE

Alt arbejdet i haven inklusive undervisning har Susan gjort som frivillig. Hun søger fra 2017 midler og støtte til at kunne honoreres for arbejdet. Vil du vide mere om projektet, erfaringerne og tankerne bag, så kontakt Susan på susan.urbanus@gmail.com.

Da jeg kom til Danmark i februar 2015, havde jeg en drøm om at kunne tilbyde naturfagsundervisning til børn med haven som omdrejningspunkt og læringsrum. Som uddannet biolog og forsker brænder jeg for naturen og for at delagtiggøre andre i det videnskabelige blik på liv og mangfoldighed. Selvfølgelig var mit dansk næsten lig nul i begyndelsen, for jeg kommer jo fra Holland. Men jeg havde besluttet mig for at bruge den ulempe, som en fordel. Jeg var flyttet til Odense, Danmarks tredjestørste by, som har et relativt stort internationalt miljø og derfor også mange internationale børnefamilier. Jeg håbede på, at de kunne være interesseret i haveaktiviteter, hvor engelsk var fællessproget.

Jeg vidste ikke meget om, hvordan naturfagsundervisning er organiseret her i Danmark. Var der overhovedet foreninger eller institutioner, der minder om et naturcenter eller en naturskole, som jeg kender dem fra Holland og Tyskland?

Heldigvis faldt jeg på nettet over et opslag om Haver til Maver Odense i Skolehaven Falen. Det lød som et projekt, som jeg gerne ville være del af, mens jeg øvede mig i det danske sprog. Så jeg startede som frivillig i Skolehaven Falen/Haver til Maver Odense. I efteråret 2015 fik jeg af Skolehaven Falens leder Thomas Høgedal lov til fra 2016 at organisere aktiviteter for internationale børnefamilier i haven, hvis jeg havde lyst til det. Og det det havde jeg jo!

Skolehave for det internationale miljø i Odense

Samtidig var jeg også lige startet på Praktisk Økologis haveambassadørkursus, hvor jeg lærte meget mere om det danske, økologiske samfund. Igennem hele kurset arbejdede jeg målrettet med mine idéer for projektet i Skolehaven Falen, og igen kursets fire weekender fik jeg hver gang værdifuld feedback fra de andre haveambassadører. Til sidst besluttede jeg mig for, at projektets mål skulle være at undervise børn og forældre om naturen, og

hvor vores mad kommer fra, mens de dyrker deres sociale netværk i deres nye land eller by.

Med stor støtte fra International Community Odense, Syddansk Universitets International Club og Expat Parents Group Odense startede jeg officielt projektet International Garden i foråret 2016. Allerede i juni vandt projektet URBIA Kids-prisen i kategorien Urban Nature School Project.

International Garden tilbyder haveaktiviteter for internationale børnefamilier, som dyrker deres egne grønsager og blomster hver anden lørdag fra april til oktober. Tre gange om året arrangerer vi internationale familiedage med sammenskudsgilde og workshops omkring sæsonemner som påske, sommerens høst og halloween.

Problem- og undersøgelses-baseret undervisning

Ligeledes har Odense International School taget imod et særligt tilbud, hvor de to mindste klasser får undervisning i haven seks gange om året. Her underviser jeg i havedyrkning og sammenspillet med naturen, mens vi fletter det ind i matematik, sprog, madkundskab m.m. Læringsmæssigt er jeg meget inspireret af den pædagogiske metode *inquiry-based learning*, som udfolder viden ved at stille spørgsmål og skabe læring gennem praktiske erfaringer i stedet for at formidle fakta og instruere børnene. Børnene bliver derfor stillet spørgsmål og opfordret til selv at stille spørgsmål, ligesom de skal løse og forklare konkrete opgaver ude i haven, så deres nysgerrighed vokser, og intuition styrkes.

International Garden er baseret på mine erfaringer og behov som indvandrere i Danmark og Tyskland. Erfaringerne viser, at deltagerne får rigtig meget ud af projektet og synes godt om det. Vi har netop afsluttet 2016 med årets sidste internationale familiedag, og jeg ser frem til at starte igen i foråret 2017.

◀ *Billedtekster:*

Haveambassadørerne (3/5)

Mød den store mangfoldighed af haveambassadører

METTE TELLING STEENHOLDT

Jeg har holdt adskillige åbne havelåger for havegrupper, og i forsommeren var jeg sammen med Dyrk Vejle med til at arrangere en plantebyttedag ved Spinderihallerne i Vejle. Jeg er også med i det lokale netværk Mere Liv i Haven Fredericia/Vejle, hvor vi snart skal mødes igen, så vi kan få planlagt det kommende år. Jeg er interesseret i, hvordan vi lokalpolitisk kan styrke det grønne område, og derfor er jeg kommet med i en følge-gruppe til Grønt Forum i Vejle Kommunes Miljø og Teknik.

METTE ZIPPORA LETH SCHMIDT

For mig betyder det lokale arbejde rigtig meget. Derfor var jeg med til at igangsætte Spis Sønderballe.

Spis Sønderballe handler om at synliggøre de lokale landskabsoplevelser og være med til at skabe nogle nye. De stedlige kvaliteter skal samle os – langs stier og på veje, mellem naboer, for skolebørn, og de turister, der hvert år besøger vores lokalområde. Planen er at opsætte bænke ved naturlige hvilesteder, især dem med god udsigt, samt at plante spiselige buske og træer langs stier og veje og formidle, hvad de er og kan. Projektet har vi igangsat som en del af beboerforeningen, og vi har søgt om 10.000 kr. i støtte ved Landdistriktpuljen.

Den 9. oktober havde vi store plantedag. Vi var Lise, Carl, Guni, Carl Heinz, Leif, Bente, Johanne, Janni, Mantas, Sonja, Mette og Carsten og Anna Lea, Madeleine og Jens Peter, og vi sluttede af med æblekage og hybensnaps hos Guni og Carl Heinz.

Vi fik plantet hjertenød, valnød, spisekastanje, hassel, storfrugtet tjørn, sort morbær, æble, pære, fersken, abrikos, kvæde og blomme. I alt har vi nu plantet 41 frugttræer. Hvert frugttræ er blevet forsynet med en pæl og et navneskilt, så alle kan følge med i de forskellige træers udvikling og glæde sig til at kunne høste af frugterne. Vi har desuden udstyret hvert træ med et ukrudsnet omkring foden. Udfordringen bliver at få renholdt omkring hvert træ de første år. Vi taler om at organisere lugedag i plantegruppen i foråret.

Vi mangler at lave en aftale med kommunen angående 1–2 formidlingsskilte, og desuden skal vi have opsat 1–2 bænke. De bliver sat op i løbet af vinteren. Til foråret planlægger vi at kunne fortælle vores gode historie i den lokale presse.

LISBETH BIDSTRUP

Jeg har som del af Aarhus-netværket været med til at arrangere Mere Liv i Haven Festival 2016. I mit daglige arbejde som landskabsarkitekt har haveambassadørkurset på mange måder været til stor inspiration for mig. En konkret ting, som jeg har påvirket, er valget af træer til et projekt i Kjellerup, hvor der kun bliver plantet træer med spiselige nødder og frugter.

▼ Forberedelser til Mere Liv i Haven Festival.

KRISTINE FENGER

Siden kurset har jeg haft meget travlt i min egen, nye have. Min kæreste og jeg har etableret drivhus, køkkenhave, staubed, urtehage og tapasbed (et bed med flerårigt nippegrønt, som f.eks. mynte, spansk kørvel, bronzefennikel og forskellige løg. Vi har fået plantet de første træer i det, der skal blive til en skovhave. Vi håber, at vores have kan blive en inspiration til andre parcelhusejere med begrænset plads og ubegrænset dyrkningslyst.

HELLE MØJBÆK

Her hos mig handler det om vedligehold. Vedligehold af vores fælleshave, som netop har afsluttet den 3. sæson. Det har været en rigtig god sæson med gode udbytter, dejligt samvær og et godt forum at præsentere og diskutere bl.a. økologi, klima og kost i.

Jeg var med til at starte Vestjyllands-netværk, og det hviler umiddelbart i sig selv med nogle gode og aktive deltagere. Vi er bl.a. blevet enige om, at vi vil gentage sidste års succes med en frø-popup. Vi afholder planlægningsmøde for sæson 2017 i starten af det nye år.

FOTOGRAF: SANDRA VILLUMSEN

▲ Lilli (forrest med rød jakke) holder havevandring for Himmerland-netværket.

MERE LIV I HAVEN – med Lilli Christoffersen

Der er rigeligt at
lave derude for de
praktiske økologer, og
Lilli Christoffersen er
blevet godt og grundigt
viklet ind i den grønne
havebølge i Aalborg.

AF **SANDRA VILLUMSEN**,
PROJEKTLEDER FOR MERE LIV I HAVEN

Mere Liv i Haven-projektet har efter knap to år på bagen uddannet 74 haveambassadører fordelt over hele landet. Alle har meget på hjerte og mange idéer, der skal sprede viden om den praktiske økologi, skabe lokale projekter og sætte handlekraftige samtaler i gang. Lilli Christoffersen er en af dem, og hun har taget opgaven alvorligt. Så alvorligt, at Himmerland nu er udstyret med en toptunet vejleder i den praktiske økologi.

At være haveambassadør for den praktiske økologi

I slutningen af maj 2014 sendte Lilli en ansøgning til PØ's første haveambassadørkursus. Med udtalelser som »stor naturglæde«, »udtalt begejstring for alt, hvad der spirer og gror« og et ønske om at ville give haveviden og glæde videre, var hun selvskrævet på kurset. Hun har dyrket have siden hun var 7 år, udnyttede et lille grønt frimærke på kollegiet under biologistudiet, og har de seneste 31 år dyrket sin parcelhushave i Skørping.

Jeg møder Lilli allerede, før kurset går i gang til en havevandring i Lillis have med Himmerland-netværket. Rækker af grønsager suppleret med rækker af farverige enårige blomster fanger øjet. Der er faktisk planter og liv overalt. Skovhavebed under de store, gamle træer, stauedebed bag huset, køkkenhave og hønseshus foran huset, frugttræer i baghaven, forskelligartede læhegn og et par bister helt nede bagerst. Selvom vejret er gråt og det småregner, er der mødt ca. 15 nysgerrige havefolk op. Lilli viser rundt, fortæller begejstret og med stor viden og dvæler særligt længe ved bisterne. Hun er uddannet biolog med speciale i bestøv-

ningsbiologi og har derfor stor interesse for alle slags bier, deres fødekilder, og hvordan vi kan være med til at forbedre deres naturlige habitater. For som hun pointerer, er det (også) blevet umådeligt svært at være bi på landet.

Kort tid efter at Lilli bliver færdig som haveambassadør, tikker den første mulighed ind. Det er starten af februar 2015, og økosamfund Himmerlandsbyen annoncerer, at de søger en sæsonunderviser til et selvforsyningskursus på initiativ af det nyopstartede Himmerlands Oplysningsforbund, HOF. Lilli ansøger, kommer til samtale og bliver kort tid efter ansat. Kurset er sat til at begynde i starten af marts, så der skal handles hurtigt, og kursets 8 lektioner a 3 timer skal tilrettelægges.

Til daglig underviser Lilli på Aalborgs Gymnasium, så hun er vant til at formidle. Men der er alligevel stor forskel på at undervise unge i forhold til lidt ældre grupper, som aktivt har valgt at lære mere, og tilmed i en undervisningsform, der kobler teori direkte på det praktiske. Så selvom meget har siddet på rygraden, fremhæver Lilli, at det har været en stor og positiv overraskelse at undervise på en helt anderledes måde.

Forsyning eller selvforsyning – bare kom i gang!

Det var vigtigt for Lilli på forhånd at være tydelig omkring, hvad selvforsyning betyder for hende, og hvad der kan forventes af hendes tilgang til et selvforsyningskursus. Lillis have er ikke stor nok til at forsyne hende og manden hele året rundt, men de er selvforsynende med grønsager, æg og honning det meste af året. Det var derfor udgangspunktet for hendes undervisning, at kurset skulle lære kursisterne at dyrke de grønsager og afgrøder, der skal til for at forsyne køkkenet, og at graden af forsyning selvfølgelig er op til den enkeltes tid og lyst.

Alle 8 kursusgange lå på hverdagsaftener fra kl. 19–22. Mødestedet var Himmerlandsbyen, som havde stillet jordlodder og et fælleslokale til rådighed. Rytmen i løbet af kursusgangene var først en havefortællerunde, så i marken og til sidst teori.

DE 8 KURSUSGANGE

1. Kursusgang – start marts

Tema: Anlægning, klargøring og materialebehov

Aftenen startede med en introduktion af kurset og af deltagerne og deres forventninger til kurset. 11 motiverede havenysgerrige havde meldt sig til kurset. De var i alderen 30 år til pensionist, og havde vidt forskellige baggrunde og bevæggrunde for at være med. En var læge, som havde købt et lille landsted og ville til at lave noget helt andet, en anden var ung mor og lærer og ville gerne til at dyrke selv, og så var der maskiningeniøren, sygeplejersken og jægeren. En skøn og nysgerrig blanding, der igennem månederne bragte mange gode spørgsmål på bordet og turde starte samtaler, som ledte til diskussioner, der ikke nødvendigvis var enighed om.

Under forventningsafstemningen hæftede Lilli sig ved, at mange fortalte om alt det, der var gået galt. Der var næsten en opgivende stemning omkring bordet, for lysten til at dyrke var der, men så meget gik bare galt undervejs, at det ikke var sjovt. Som underviser fandt hun det derfor vigtigt at holde fokus på det, der går godt og skaber glæde, og at hjælpe dem i gang med et overskueligt haveprojekt, som har udsigt til at lykkes. En vigtig forståelse, som der blev arbejdet med gennem kurset, var, at det levende ikke kan kontrolleres, og at vi i havebruget kommer til at begå fejl, og at det er helt ok! Vi skal derfor observere, hvad der sker omkring os og lære at indgå i havens uforudsigelighed.

Fakta om kurset

- Ved at samarbejde med et oplysningsforbund blev Lilli betalt en timeløn på 300 kr.
- Kursusprisen for 8 kursusgange var 735 kr. (med tilskud fra oplysningsforbundet)
- Redskaber var stillet til rådighed af Himmerlandsbyen
- Frø blev bestilt for egen regning af kursisterne.

PRAKTISK: Deltagerne kiggede på de jordlodder, der var stillet til rådighed, og snakkede om fordeling, størrelse og udformning af lodderne. Hvert jordlod skulle passes af to personer, så de praktiske opgaver som f.eks. vanding kunne dækkes ind, hvis én var forhindret. De fleste lodder endte med at være ca. 12 m², og pga. af stort ukrudtstryk var det ret passende. Der blev opmålt jordlodder, målt jordtemperatur og lavet papirpotter til forkultivering.

TEORETISK: Runde om hvad der skulle dyrkes. Gennemgang af forkultivering og hvilke planter, der egner sig, spiretemperatur, måling af jordtemperatur, sådybde, rækkeafstand m.m. Anbefaling af økologiske frøfirmaer, og hvad man skal være opmærksom på, når man køber frø.

DISKUSSION: Gamle haveråd – holder de stik i dag? Mange gamle haveråd er ved at blive overhalet af tid og ændringer i klimaet, så man skal være påpasselig med at følge dem. F.eks. kan man mange steder i landet ikke længere blindt følge at så bønner, når kirsebærtræerne blomstrer.

INSPIRATION: Artikler fra Havenyt.dk – bl.a. *Planlæg køkkenhaven efter familiens behov*, *Grønsager skal gro i lys og sol*, *Grønsager og udbytte* og *Spiretemperatur og spiretid*.

Ekstraarrangement midt marts: Hestepløjning af jordstykket til kursisternes haver. Arrangementet blev afholdt i forbindelse med *De klimavenlige uger i Rebild* og i samarbejde med en lokal landmand.

2. Kursusgang

– slut marts

Tema: Den levende jord, jordens bestanddele, pleje af jorden og jordbundstyper

PRAKTISK: Holdet startede ude ved jordlodderne. En udfordring hele kurset igennem var, at marken tidligere havde været en græsfold, og at der efter pløjning opstod et liv af smælderlarver og kvikgræs. Det blev derfor en løbende og krævende opgave at luge. Smælderlarverne lever primært af græsrødder, men når disse fjernes, kaster de sig over kartofler, rødbeder og salat, hvilket ikke er en særlig god havestart.

Til kursusdagen havde Lilli bestilt læggekartofler og havde lagt dem til forspiring, så de var klar til at blive lagt på 3. kursusdag. Hun havde valgt sorten Solist, og begrundede valget og fortalte om andre gode kartoffelsorter.

TEORETISK: Lilli havde taget udgangspunkt i bl.a. artikler og udgivelser fra Havenyt.dk, som hun gennemgående fandt rigtig brugbare til både forberedelse og kursusmateriale. Bl.a. *Såjord og pottemuld* og *Jordbehandling*. Koblet med egne erfaringer gav det et godt grundlag for at beskrive jordens bestanddele og ruste kursisterne til på bedst mulig vis at forstå den jord, de skulle til at samarbejde med. Alle kursister havde jordprøver med fra deres egne haver, og der blev målt ph-værdi.

DISKUSSION: En af kursisterne bragte spørgsmålet op om forskellen mellem kunstgødning og organisk gødning – en diskussion som helt sikkert oprinder på et tidspunkt i formidlingen af den praktiske økologi. Sten Porses fine artikel *Er kunstgødning bandlyst?*, som kan læses på Havenyt.dk, er god at have i baghånden.

▲ *Kursisterne i fuld gang med at luge deres jordlodder. Ukrudtstrykket var højt, og der var en del kvikgræs. Et godt råd er derfor at anlægge haven på jord, som har været kultiveret før.*

FOTOGRAFI: LILLI CHRISTOFFERSEN

3. Kursusgang – midt april

Tema: Ukrudt og ukrudtsgenkendelse. Ekstra emne på kursisternes initiativ: Drivhustomater.

TEORETISK: For bedst muligt at kunne beskrive og forklare om ukrudt, havde Lilli plukket en kurvfuld, både kimplanter og større ukrudtsplanter. Hver plante blev gennemgået og diskuteret i forhold til levesteder og -vilkår, spredning, og om den er spiselig eller giftig. Eksempler på ukrudt Lilli havde med: Liden tvetand, hyrdetaske, fuglegræs og lægejordrøg. Mange af kursisterne ville gerne vide mere om drivhustomater, så det blev kort gennemgået. Her er der også inspiration at hente på Havenyt.dk – f.eks. i Camilla Plums *Yndlingstomater*.

PRAKTISK: Der blev luget kvikgræs, og når man luger sammen, går det meget lettere. Det var også tid til såning af spinat og hestebønner og til lægning af kartofler.

INSPIRATION: Havenyt.dk's artikel-samling om ukrudt.

4. Kursusgang – start maj

Tema: Såning af varmekrævende planter

TEORETISK: Når risikoen for nattefrost stort set er væk, er det tid til at så køkkenhaven til. Tidspunktet varierer fra år til år, og det betyder, at planlægningen af et havekursus skal være fleksibel. Det kan også regne på en aften, hvor man har planlagt at være i haven og så, og så skal der improviseres, som på denne! Aftenen kom derfor til at handle om en hel masse forskelligt – bl.a. landbrugets kvælstofbelastning i naturen og konsekvenserne for jord, vandløb og dyreliv – en diskussion, hvor der var mange perspektiver og holdninger. Med to biavlere på holdet fik de også snakket om nedgangen i biodiversitet både i by og på land og konsekvenserne for de vilde bestøvere.

PRAKTISK: Forkultivering af mere varmekrævende planter, og såning på friland af bl.a. ærter, kål og rodfrugter. Forebyggende ukrudtslugning.

INSPIRATION: Havenyt.dk: *Så med omhu – det betaler sig*

5. Kursusgang – slut maj

Tema: Åben Havelåge – demonstration af en etableret have

TEORETISK: Holdet mødtes hjemme hos Lilli, som tog dem på havevandring. Hun vurderede, at det var den bedste måde at få snakket om især de flerårige, som der ikke var nogen af på jordlodderne. Lilli startede med at fortælle om sin tilgang til dyrkning og principper for biodiversitet i haven. Havevandringen ledte til spørgsmål om spiselighed og hvilke planter, der er giftige, skadedyr, beskæring og pleje af bærbuske og frugttræer, om sorter og sygdomme, bunddække, æblesorter og podning. Alt sammen noget, som kan formidles direkte i Lillis have. Efter havevandringen kørte holdet tilbage til Himmerlandsbyen og igangsatte fælleslugning.

Det er en rigtig god idé at introducere Åben Havelåge til nye haveejere. Det behøver nemlig ikke kun at være erfarne havedyrkere og etablerede haver, der vises frem – inviter også gerne til Åben Havelåge, hvor formålet er at få inputs til anlægning eller omlægning af en have.

Ekstraarrangement i juni:

På grundlovsdag var der åben have i Idéhaven, og holdet besluttede, at de gerne ville afsted sammen. For sammenholdet var denne dag og aften vigtig, og alle prioriterede den højt. Det viser, at det er vigtigt for et undervisningsforløb, at der er mulighed for at skabe relationer mellem deltagerne, og det fremmer også, at der kan udveksles erfaringer efter kurset. Lilli oplevede gennem hele kurset, at det sociale spiller en stor rolle. Folk deltager både for at lære noget nyt, men også for at møde andre, der deler deres interesse. Hun sørgede derfor i løbet af kurset altid for, at der var tid til snak, kaffe og kage, når holdet mødtes.

6. Kursusgang – start juni

Tema: Kompost

TEORETISK: Lilli var på forhånd forhindret i at undervise denne aften, men havde foreslået, at de i stedet inviterede en gæstelærer, som vidste rigtig meget om kompost. Kommunen viste sig at være meget interesseret og sendte gladeligt en kompostmedarbejder, der kom og fortalte om kompost, ormekompost og kompostbeholdere. Det havde været en fin aften, men tilbagemeldingen var, at formidlingen kunne have været bedre, hvis der havde været en kompost at se på og forskellige eksempler på kompost til havebrug.

PRAKTISK: Igen skulle der luges og denne gang også opsættes ølfælder til snegle.

7. Kursusgang – slut juli

Tema: Kvælstoffiksering, grøngødning og bunddække

I økologisk dyrkning er det helt essentielt at snakke om bunddække, dødt som levende. Det giver langsom frigivelse af næringsstoffer, mindre fordampning fra jorden og fugtig jord til mikrolivet – det kan dog også blive lidt en sneglefælde, hvis der bruges dødt bunddække som f.eks. hø eller halm. Det skal allerede i brug, når planterne er små i juni, og blev derfor også nævnt på Lillis havevandring.

Kvælstoffiksering og grøngødning blev gennemgået, men der blev ikke sået grøngødning på jordlodderne. Om grøngødning er der rigtig meget inspiration at hente på Havenyt.dk: *Jordforbedringskur og Efterafgrøde*.

DISKUSSION: Sædskifte, skal – skal ikke. Her var pointen fra Frank van Beek, der underviste på haveambassadørkurset meget brugbar: At i små, biodiverse haver er sædskiftet mindre vigtigt. Det spredte

stor lettelse blandt deltagerne og var et godt eksempel på, hvor vigtigt det er at formidle de overordnede principper for sædskifte, gøre evt. sædskifteplaner overskuelige og tilgængelige, men også at berolige de små haveejere, og gøre dem opmærksomme på høj biodiversitet, som et udgangspunkt for en have i balance.

PRAKTISK: Høst og såning til efterårshøst.

8. Kursusgang – midt august

Fællesmiddag og afrunding.

Kurset blev især rost for sin gode kobling af teori og praksis. En af deltagerne havde selv budt ind med et oplæg om vinteropbevaring. Lilli har sagt ja til at afholde kurset igen i 2016. Hun ændrer lidt i indholdet og tilføjer f.eks. kursusgange med duftplanter, krydderurter, biplanter og vilde planter alt efter deltagernes interesser. Lillis erfaringer til næste gang – og til kommende undervisere i havedyrkning:

- *Anlæg havelodderne på jord, der har været kultiveret før, og ikke på en græsmark! Ukrudtslugning tager meget tid.*

- *Overskueligt med et 12 m² højbed per deltager, især når ukrudtstrykket er højt.*

- *Vår forberedt på at skulle improvisere. Man kan ikke planlægge et forløb i detaljer. Meget spiller ind: Temperatur, vejr, sæson, inputs, spontane snakke og diskussioner.*

- *Vigtigt at have adgang til indendørs lokaler – kurset støder ind i alt slags vejr*

- *Vigtigt at der skabes en vedkommende stemning. Kaffe, kage og snak var overraskende vigtigt for oplevelsen og samværet på kurset.*

- *Havenyt.dk var en kæmpe hjælp til det teoretiske.*

- *Vår åben – en gæst (veninde til deltager) resulterede i, at inspirationen bredte sig til Sønderjylland.*

- *Næste målgruppe skal være haveejere med meget lidt eller ingen adgang til jord.*

LILLIS haveambassadørvirke i 2016

Lilli afsluttede selvforsyningskurset i august 2015, og kort tid efter tog hun med Himmerlands-netværket til en uges Bæredygtighedsfestival i Aalborg. Her gav hun et par oplæg om økologi og havedyrkning og stillede op til spørgsmål. Den synlighed og de mange samtaler kom der rigtig meget ud af, og Lilli er nu blevet viklet godt og grundigt ind i havebølgen i Aalborg. Hun har f.eks. hjulpet Aalborg Kommunes Grønne Agent med at lave et idékatalog til et lokalområde, Skalborg, indeholdende beplantning af rabatter, anlæggelse af grønne pladser og etablering af en byhave. Byhaven er rigtig mange interesseret i, og Lilli har budt ind med et kursus i økologisk havedyrkning. Hun har derfor arrangeret et erfaringsudvekslingsmøde mellem de eksisterende byhaver ved Karolinelund, den kommende byhave og Himmerlands-netværket.

Efter henvendelse til en skole i Aalborg, og lidt tøven fra skolens side, ligger der nu en invitation fra dem til et møde med en bred skare af ledere, forvaltning og boligforeninger omkring at bruge skolens arealer som grønne, rekreative områder og byhave for elever og lokalbefolkning.

Oveni er hun gennem kommunen blevet sat i kontakt med en børnehave, der gerne vil lave børnehave-have, og som mangler en erfaren rådgiver.

Der er altså rigeligt at lave derude for praktiske økologer og rigtig mange, der gerne vil se en grøn forandring. Så vær ikke bange for at spørge din kommune, kirke eller lokale skole om brugen af et bart stykke jord eller byde ind med et minihavekursus gennem dit bibliotek eller oplysningsforbund. Eller at åbne din havelåge – der er brug for viden på alle niveauer og i alle afkroge!

Hvis du er nysgerrig på Lillis haveambassadørvirke, eller nogle af de andre haveambassadører, så skriv til Lilli på haveamba.lc@gmail.com eller find alles kontaktnfo her: merelivihaven.dk/haveambassadoerer/profile

Haveambassadørerne (4/5)

Mød den store mangfoldighed af haveambassadører

LENE ABRO

Jeg har holdt store og velbesøgte åben havelåge-arrangementer, delvis i samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening og Giftfri Have. Til arrangementerne har der været smagsprøver af brændenældesuppe, pesto af havens ukrudt, urtedrik, kage med havens urter m.m. Derudover har min have løbende haft besøg af grupper eller enkeltpersoner pga. omtale i Facebook-grupper, PØ-opslag, avisartikler og Grønt Råd.

På DN's årsmøde i Glostrup fik jeg muligheden for at holde oplæg om bæredygtighed i hjemmet og i haven. Ligeledes har jeg holdt oplæg for lokale grundejerforeninger, inviteret meditationsgrupper til ophold i min dufthave og undervist en spejdergruppe og skoleklasser i spiselige planter, høns m.m. i min have.

Jeg fortsætter naturligvis i samme spor og påtænker at udvide med et aftenskolekursus for havebegyndere, da vi har et af landets største kolonihaveområder tæt på, hvor jeg bor.

BJØRN GYDE POULSEN

Jeg har besluttet at skifte skøre chefer og sure kollegaer ud med et hjemmegående liv som dagplejefar. Jeg har startet op som naturdagplejer her i august, hvor jeg passer min yngste søn og to andre drenge på omkring et år. Der er fokus på udendørsliv med ophold i haven, hvor der bliver kigget på dyr, spist masser af bær og gået i køkkenhaven. Der bliver også kørt masser af ture i det fri i elladcyklen, hvor der bliver samlet æbler og bær samt masser af grønt til kaninflokken.

I min egen have bliver der selvfølgelig plantet en masse ting i haven som f.eks. spiselig tjørn, kvæde, bærmispel, kirsebærkornel, forskellige slags goumibær, hasselnødder, minikiwi, pawpaw, dadelblomme, søjleæbler og alt muligt andet. Jeg har fået fat på en landracesquash fra Utah, der er fuldstændig suveræn, som jeg har gemt frø af, og som jeg overvejer at dyrke en hel mark med, når tiden engang er til det.

EVA SKJØDSHOLM

Jeg er med i Syddjursnetværket. Her prøver vi at inspirere hinanden til forskellige aktiviteter i vores meget forskellige haver. Min egen have er stadig under forandring – jo mere jeg finder ud af, jo tættere kommer jeg på en dyrkning, som ser ud til at være god for både dyr, jord og planter. Jeg stiller gerne op forskellige steder for at sprede viden om økologisk have, bl.a. på Food Festivalen i Aarhus.

Et andet ben er min evige jagt på frø af mange forskellige slags og sorter, helst grønsagsfrø, som giver smagfulde afgrøder, og som har en bred anvendelse i køkkenet. Jeg udbyder nogle af de bedste jeg finder på Frøsamlerens liste. Derudover arrangerer jeg frøbytteevents sammen med andre og underviser meget gerne i, hvordan man samler og bevarer frø af egen avl.

Lokale netværk for Mere Liv i Haven

Hvad er et lokalt netværk?

Hvordan starter man et?

Og hvordan holder man det i gang?

AF SANDRA VILLUMSEN

Da projektet Mere Liv i Haven blev igangsat i februar 2014 var der allerede fire pilotnetværk i gang – Lejre, Holbæk, Næstved og Himmerland. Målet var klart – vi skal mødes lokalt og skabe mere liv i haverne. I slutningen af 2016 er der 36 netværk fordelt over hele landet, hvoraf en håndfuld har ligget stille et rum tid. Det er derfor vigtigt at blive klogere på, hvordan vi organiserer os lokalt, så det giver mening både nu og på sigt.

Denne artikel består bl.a. af uddrag fra projektets »Håndbog for Havenetværk«, som kan findes i fuld udgave på www.merelivihaven.dk.

Lokale netværk

Mere Liv i Haven-netværk er PØ's lokale mødesteder for økologiske havedyrkere. De er igangsat og drives af PØ-medlemmer, men alle kan deltage i netværkene og aktiviteterne.

Der er mange forskellige traditioner i forbindelse med det at forene sig. Vores foreningsstrukturer i Danmark er til dels hierarkisk ombygget med et foreningssekretariat og en bestyrelse samt støttende medlemmer, der mobiliseres ved lejlighed. Men der findes andre måder at organisere sig på, og en af dem, som Mere Liv i Haven-strategien er inspireret af, er »community organising« /lokalorganisering. Udgangspunktet er mennesker, der samarbejder om en lokal udfordring, som de ønsker indflydelse på. Inden for lokalorganisering er »organisere« dem, der laver det opsøgende arbejde lokalt. De snakker med andre borgere, finder ud af, hvad der ligger dem på

sinde, og hjælper dem videre ved at koble dem på det lokale netværk, der har viden og kræfter til at handle på det. Uddannelsen af haveambassadører har gjort, at der er mere end 70 PØ'ere ude i landet, som har øjnene åbne overfor mulige lokale initiativer, og som kan bringe mennesker sammen, når tiden er moden. At skabe mere liv i haverne betyder, at der er fokus på, hvordan haverne og andre grønne områder kan være med til at løfte det lokale sammenhold, sætte fokus på, hvordan haverne kan bidrage til mere biodiversitet, og få flere til at dyrke og pleje deres haver med omtanke.

Så når et lokalt netværk starter, så er det ikke en ny forening, der starter. Det er en knopskydning på vores landsforening, som er fri for vedtægter, bestyrelser og budgetter. Det gælder om at gøre det, der er sjovt, gøre det sammen, lokalt, og delagtiggøre andre i fælles interesser og levevis.

Når foreningen opfordrer til at danne netværk og ikke bare samler mennesker til foredrag og årsmøder, så er det fordi vi tror på, at forandringen kommer fra medlemmerne. At skabe forandring bliver nemmere, hvis vi lærer hinanden at kende, opbygger relationer, skaber en fælles fortælling og forpligter os sammen i praktiske handlinger. Det er en demokratisk øvelse at ville løfte den store opgave at passe på vores jord.

Hvad laver netværkene?

Alle lokale netværk er forskellige. Nogle har 10 medlemmer, andre 150, og da aktiviteterne hviler på medlemmernes initiativer, kan de gå i mange retninger.

▲ Samtaleøvelse om lokalt samarbejde i netværk på haveambassadørtræffet i 2015. Forrest Jette fra Kolding-Bjert-netværket og bagest Alice fra Samsø-netværket.

Mange netværk tager udgangspunkt i det, som haveejere holder rigtig meget af: At tage på havevandring hos hinanden, høre historier og dele erfaringer. Alt efter sæson er der i netværkene rig mulighed for at dele ud af sit overskud af frø, planter, kompost m.m. En del netværk arrangerer inspirationsture sammen, laver fællesbestillinger til planteskoler, og enkelte steder er der begyndt at opstå havehjælp eller arbejdsfællesskaber medlemmerne i mellem – både til havepasning i sommerferien, men også hjælp til nogle af de mere uoverskuelige anlægningsprojekter, som er langt sjovere når opgaven løftes i fællesskab.

Mere Liv i Haven-projektet har i begrænset omfang støttet netværksaktiviteterne økonomisk, hvis der har været udgifter, der ikke har kunne dækkes i fællesskab. Det kan f.eks. være, hvis netværkene vil arrangere større foredrag eller debatter, hvor der inviteres bredt i lokalsamfundet, eller hvis der f.eks. er brug for midler til opstart af et lokalt haveprojekt.

Mere Liv i Haven-projektet har været med til at støtte Kolding/Bjert-netværkets medlemmer Jette, Marianne og Villy, da de skulle i gang med at starte en flygtningeskolehave i Geografisk Have i Kolding. Ligeledes har Himmerlands-netværket fået støtte til at deltage intenst i Aalborg Bæredygtighedsfestival, der forløber over næsten en uge og kræver mange kræfter. Tranum/Brovst-netværket har fået støtte til opstart af en lokal skolehave på skolens grund, som nu drives af skolens lærer med hjælp fra Aage og Inge Lis fra netværket.

Hvordan starter man et netværk?

1. GØR DET SAMMEN Find en eller to, som du kan starte netværket sammen med, så du ikke kommer til at sidde med det hele selv. Det gør det lettere at fordele opgaver fra starten og sjovere at komme i gang med planlægningen.

2. SKRIV EN INVITATION Skriv en invitation til opstartsmødet, og send det til mikael@praktiskoekologi.dk eller skriv, hvis du vil have hjælp eller inspiration til formulering af en. Invitationen skal indeholde dato, tid, sted og kontaktoplysninger samt en liste over de postnumre, hvorfra du gerne vil invitere PØ-medlemmer. Invitationen skal helst sendes en måned inden mødet.

3. INVITATIONEN SENDES UD Foreningen sender invitationen ud sammen med et brev fra foreningen, og tilmeldingerne til opstartsmødet modtager du pr. telefon eller mail. Vi giver ikke oplysninger på foreningens medlemmer uden deres samtykke. Derfor sender vi invitationer ud gennem foreningen på vegne af initiativtageren.

4. VÆR SYNLIGE Når invitationen til opstartsmødet er sendt afsted, så kontakt Mikael Elke Lund, mikael@praktiskoekologi.dk, og få oprettet en netværksside på merelivihaven.dk på forhånd. Det gør initiativet mere synligt, og hvis I skriver opstartsmødet i kalenderen, bliver det også synligt på PØ's hjemmeside og Havenyt.dk og når dermed ud til endnu flere haveinteresserede i jeres omegn. Fortæl også om netværkets opstartsmøde til venner og bekendte, og hæng f.eks. en invitation op på biblioteket, i lokale butikker eller på kulturhuset.

5. PLANLÆG OG FORDEL OPGAVER Når I afholder opstartsmøde, så sørg for at få planlagt næste møde, inden I går hjem. Det er også en god idé at få fordelt nogle opgaver mellem de fremmødte. Er der f.eks. et par stykker, der vil stå for møder og arrangementer, er der nogen, der er gode til at få spredt ordet til lokalaviser og arrangementskalendere på biblioteker, skoler m.m., nogen, der kan lave opsøgende arbejde mht. besøgssteder og foredragsholdere, og nogen, der vil stå for netværks-siden (lægge billeder op, være kontaktperson, opdatere tekster m.m.). Måske vil I holde det simpelt og blot starte med 2–3 tovholdere, der selv fordele opgaverne imellem sig. Det er helt op til jer.

6. OPBYG RELATIONER Det er altid en udfordring at stable et nyt netværk på benene. Mange har travlt, og hvem er det lige, der har tid til at tage en tørn. Udfordringen med hvem, der tager ansvar, styrkes af, at der i starten er fokus på at opbygge relationer i netværket. Brug de første møder på at tage på besøg i hinandens haver, inviter indenfor, lav en runde, hvor I hver især fortæller om, noget I brænder for i jeres haver, og find ud af, hvordan I kan hjælpe hinanden til dagligt: Hvad kan I bytte af kompost, jord, frø, tid og gode råd? Er der en eller flere, der har særlige erfaringer og styrker inden for havedyrkning, så spørg, om de vil være mentorer for dem, der ved lidt mindre i netværket? Brug hinanden og vær ærlige og generøse.

7. SPØRG OM HJÆLP Der er mange flere erfaringer at hente end lige i eget netværk, så brug de andre netværk!

Når netværket er kommet i gang

Planlæg langsigtet

Planlægningen af havemøder sker ofte hen ad vejen, men for at lette arbejdet gennem året, så er det en rigtig god idé at lægge en overordnet plan for hele året i starten eller slutningen af året.

SILKEBORG-NETVÆRKET startede i 2015 med at lægge en plan for hele året. Det samme gør nu netværkene Kolding-Bjert og Aarhus. Netværkskalenderen kan tages med til arrangementer og markeder og hænges op forskellige steder – og dermed nå ud til rigtig mange. Der er ca. et fast arrangement/møde om måneden, hvor der både er gjort plads til arrangementer for den nære og bredere gruppe.

NÆSTVED-NETVÆRKET værdsatte, at gruppen blev tømret godt sammen, og valgte derfor at holde medlemsantallet på omkring 12. Med tiden, som relationerne blev stærke, åbnede de mere op for nye medlemmer.

Planlægning af arrangementer

Når netværket mødes i starten af sæsonen – f.eks. i februar, så få snakket igennem, hvad I vil i år, og fordel ansvaret på forskellige skuldre. En måde at gøre det på er ved at hver person eller arbejdsgruppe tager sig af mindst et arrangement. De ansvarlige sørger for at invitere hele netværket til arrangementet og evt. bredere i lokalområdet, hvis det er ønsket. Hav dato, tid, sted og beskrivelse på plads.

Lav forskellige indslag

Lav forskellige indslag på møderne, så de henvender sig bredt.

HIMMERLAND-NETVÆRKET har haft gode erfaringer med havebesøg hos et medlem, hvor et andet medlem så har planlagt et kort fagligt oplæg på 15–20 minutter efter havevandringen. Roskilde-netværket har planlagt det første halve år med havevandring, der har forskellige faglige temaer som f.eks. bier og sædskifte – temaer, som værten har budt ind med. Det er en god måde at få diskussioner i gang på – med en konkret have i ryggen og et andet perspektiv i ord. Dermed er der både noget for dem, der gerne vil opleve og inspireres, og noget for dem, der hellere vil diskutere og gå mere i dybden med et emne – og alle får en god oplevelse og noget med hjem.

i **KOLDING/BJERT-NETVÆRKET** forsøger de så vidt muligt, at der altid er noget at tage med hjem fra netværksmøderne. F.eks. laves en fællesbestilling af læggekartofler, og på netværksmødet får folk deres bestilte andel med hjem. Ved havebesøg er der f.eks. stiklinger til uddeling. Til næste havemøde kommer den lokale tomatekspert, og der er derfor mulighed for at bytte tomatfrø osv. Der er mange måder at gøre det på, og det behøver jo ikke tage overhånd i forhold til, at der altid skal være noget i sigte.

TRANUM-BROVST-NETVÆRKET startede op som en arbejdsgruppe med to udvalgte facilitatorer, hvor de på skift tog til hinandens haver og hjalp med en konkret, praktisk haveopgave som f.eks. etablering af kompost og etablering af højbede. Facilitatorerne koordinerer det havefaglige – f.eks. ved at vurdere, hvad der kan nås på en aften, hvad der skal medbringes af redskaber, og hvilke metoder, der kan afprøves. De har derved koblet et havebesøg med en praktisk opgave og hjælper på sigt hinanden med større anlægningsopgaver, mens de lærer hinanden at kende. Samme metode er ved at blive introduceret i Kolding-Bjert-netværket.

Forventningsafstem arrangementerne på forhånd

Beskriv indholdet af arrangementerne godt, så forventningerne er klare.

En havevandring er som regel en skøn oplevelse, men det kan gå skævt, og det sker nogen gange.

Havefolket er vilde med at give gode råd og kommentere – og det er ikke altid det, man har brug for, når man for første gang åbner sin have.

Gør det klart, når der inviteres, om det er en havevandring, der er til for at inspirere og lære fra sig, eller om det er en have, der gerne vil have hjælp og gode råd – eller begge dele. Hvis havevandringen primært er til inspiration, så er det en god idé at tage en diskussionsrunde bagefter, hvor I kan dele perspektiver og få stillet spørgsmål på et mere neutralt grundlag.

Styrk relationer og skab sammenhold

Det er altid en kæmpe oplevelse at stable noget større på benene sammen. Det er udfordrende, sjovt, lærerigt og til tider hårdt. Det ryster folk sammen og gør det tydeligt, hvad man kan gøre, når man gør det sammen.

FREDERICIA-NETVÆRKET oplevede det, da de meldte sig som medarrangører på den landsdækkende Mere Liv i Haven Festival i oktober 2014. De lærte hurtigt hinanden at kende, var et team i et intenst planlægningsforløb og knoklede sammen under festivalen, for at 350 økologiinteresserede kunne have en fantastisk lærerig dag sammen i Fredericia.

LEJRE-NETVÆRKET afholder hvert år en lokal Mere Liv i Haven Festival med ca. 100 besøgende. Arrangementsgruppen står for at booke kulturhus, finde lokale haveentusiaster, der vil holde oplæg eller have en stand, sørge for kaffe og kage og arrangere fælles plantebestilling m.m. Det er en oplevelse, der giver energi og skaber sammenhold i kernegruppen, og noget der er vigtigt for engagementet på sigt.

KOLDING/BJERT-NETVÆRKET har i samarbejde med det lokale vandværk og Kolding Kommune arrangeret en Giftfri Have-dag, som tiltrak mange nye ansigter og fik fin omtale i de lokale medier. Det var en anden måde at være sammen på for netværket, og det styrker netværkets selv-tillid at møde omgivelsernes interesse og i mange tilfælde mangel på viden.

SAMSØ-NETVÆRKET har fra starten af været en del af et lokalt, økologisk samarbejde bl.a. med foreningen Samsø Økologisk og lokale landbrug. Det har givet en stærkere stemme for økologien på øen, og en større variation af arrangementer.

Opbygning af stærke, lokale netværk tager tid, men hvis der er fokus på relationer og sammenhold, så er der også, over tid, overskud til at tage imod nye havefolk. I modsat fald kan netværket forsøge at få så mange med som muligt, uden at netværket helt ved, hvad de vil, og hvad de kan. Det kan betyde en stor tilslutning med efterfølgende stort frafald, fordi formål og relationer er uklare. Der er ikke en hurtig strategi for at nå ud til alle de unge og nye haveejere, der kan lære af alle de gode erfaringer i netværkene. Det vil tage tid og vilje fra begge sider.

▲ Vidensdeling og formidling af havekundskaber under en havevandring i det vestjyske i 2015.

Netværksøkonomi

Nogle netværk har genereret et lille overskud på markedssalg af planter, kaffetilskud og lignende.

Opbevaringen af de små beløb til senere brug ved netværkets egne arrangementer er netværkets eget ansvar. I PØ arbejder vi med stor tillid til hinanden, og derfor stoler vi på, at netværkene selv kan administrere eventuelle overskud. Det kan dog være en god idé at have et regnskabsdokument liggende i netværksregi, som løbende opdateres, så netværkets pulje er gennemsigtig for alle netværkets aktive medlemmer.

Hvis der på sigt kommer et større behov for økonomistyring i netværkene, så prøver vi at finde en løsning. Bl.a. har Himmerland-netværket forsøgt sig med forskellige modeller. Kontakt netværket, hvis du er interesseret i at høre om deres erfaringer.

Spørg om hjælp

Det er mange erfaringer at hente i det store PØ-netværk, så brug de andre netværks »Tavler« på merelivihaven.dk – spørg dem, få gode råd og lav gerne arrangementer sammen.

Der er også masser af hjælp at hente hos PØ. Kontakt Mikael Elke Lund, hvis I skal bruge hjælp eller har spørgsmål. Mangler I tilskud til et foredrag eller et arrangement, kan I søge om det. Skal I bruge PØ-materialer til et arrangement, så sender vi. Er der fejl eller mangler på hjemmesiden, så retter vi det til. Og har I mod på mere, vildere og grønnere, så sætter vi fut i økologien sammen!

Himmerlandsnetværket har været med fra starten. I dag tæller de godt 50 medlemmer og har godt gang i aktiviteterne.

PORTRÆT AF

Himmerlandsnetværket

i Landsforeningen Praktisk Økologi

TEKST: **LILLI CHRISTOFFERSEN** OG **KIRSTEN HANSEN**, HIMMERLANDSNETVÆRKET

I efteråret 2013 henvendte PØ-medlemmerne Lilli Christoffersen og Svend Mørk-Jensen sig uafhængigt af hinanden til PØ's formand Trine Krebs og forhørte sig om mulighederne for at få noget i gang i Nordjylland.

PØ havde på det tidspunkt fået 3 millioner kroner fra Velux Fonden til projektet Mere Liv i Haven med start i 2014 – et projekt der netop har dannelse af lokale netværk som en af hovedhjørnestenene. Så timingen var perfekt. Lilli, Svend og Trine samt Kirsten Hansen, som i foråret var blevet valgt ind i PØ's bestyrelse med fokus på at sætte Nordjylland på landkortet, holdt møde om dette hos Svend, og resultatet bliver, at PØ sendte breve rundt til de himmerlandske medlemmer med invitation til et opstartsmøde i Himmerland-netværket. Himmerland defineret som Region Nord syd for Limfjorden, men alle interesserede er velkomne.

Mødet blev holdt 12. november 2013 på Brunholm, en økologisk gårdbutik, som stort set ligger midt i Himmerland. At det blev Brunholm skyldtes, at både Lilli og Kirsten handlede i gårdbutikken og vidste, at de havde et velegnet lokale. En forespørgsel hos ejerne, Susanne Andersen og Jørn Otte, gjorde, at de velvilligt stillede lokalet til rådighed og lavede kaffe med brød. Deltagerne betalte en mindre overpris for forplejningen, og overskuddet blev brugt som arbejdskapital for netværket.

Vi har siden brugt Brunholm mange gange – det er næsten blevet vores klubhus.

Der deltog 15 i opstartsmødet, og yderligere 11 havde tilkendegivet, at de gerne vil holdes underrettet om netværkets aktiviteter, selv om de ikke kunne deltage i det første møde.

Der blev ikke lavet noget formelt bureaukrati, men der blev nedsat en arbejdsgruppe bestående af Karen Steffensen, Mie Larsen, Svend Mørk-Jensen og Kirsten Hansen, som skulle planlægge det kommende arbejde. Arbejdsgruppen er åben for alle interesserede. Kirsten Hansen bliver kontaktperson på www.merelivihaven.dk, en hjemmeside der på det tidspunkt er helt ny og efterhånden kommer til at rumme alle netværkene i Mere Liv i Haven projektet.

På mødet blev der diskuteret hvilke slags arrangementer, der kunne komme på tale, og der kom mange forslag.

Første møde i netværket blev holdt 6. februar 2013, og indtil i dag har der været holdt 23 møder plus et antal møder i arbejdsgruppen, hvor deltagere kommer og går. I øjeblikket har arbejdsgruppen 6 medlemmer.

Det mest almindelige arrangement har været åben havelåge, hvor medlemmer har stillet sig og deres have til rådighed. Desuden har de også budt på kaffe m.m., hvor deltagerne har doneret et mindre beløb, som er gået til netværkets kasse. De åbne havelåger har vist en mangfoldighed af haver og har vist, at netværkets medlemmer tilsammen besidder omfattende viden og lige så omfattende nysgerrighed.

Himmerland dækker et stort område ca. 50 × 65 km. Det betyder, at tilslutningen til et arrangement også afhænger af afstanden fra deltagernes bopæl. På sigt kunne vi måske dele os op i nogle mindre netværk, men det er en stor beslutning, og netværket har allerede eksisteret i 3 år, uden at det har været på tale.

Der har været holdt møder med forskellige overskrifter blandt andre:

- Beskæring (Willy Mougaard) afholdt i en stor medlemshave
- Fermentering (Anne Mette Olesen) afholdt på Gistrup skole
- Besøg på Boldrup museum, som viser et mindre landbrug fra for 100 år siden.

På Brunholm:

- Det handler om frø (Lila Towle)
- Herrens Mark (Bjarne Hansen) om fælleden i Kongens Thisted
- Den levende økohave (Lotte Kramer og Mia Stochholm)
- Fra Tranum til Uganda (Inge Lis og Aage Dissing)
- Jordbær og kartofler – sorter, dyrkning og sygdomme (Jens Chr. Skov)

▲ Åben Havelåge har været det mest almindelige arrangement i netværket.

▲ Netværket har haft en stand på markeder og bæredygtighedsfestivaler.w

Netværket har været indvolveret i:

- Himmerland-netværket har i 2015 og 2016 været involveret i **Aalborg Bæredygtighedsfestival**, hvor vi dels har haft en stand, hvor vi har mødt publikum og uddelt materialer om PØ, og dels har fortalt om PØ ved planlægningsmøder. Vi er med i planlægningen af festivalen for 2017. Festivalen er arrangeret af Aalborg Kommune, og vores deltagelse har givet mange personlige kontakter, hvilket er nyttigt i en stor administration. I By og Landskab og Miljø og Energi har Aalborg Kommune ansat ca. 900 mennesker.
- Gennem den ene af vores haveambasadorer, Lilli Christoffersen, har netværket bidraget til **Idékatalog for et grønt og bæredygtigt Skalborg**. Lilli har samarbejdet med Aalborg Kommune om forskellige projekter – f.eks. Mulighedernes Park i Skalborg, et område i Aalborg. Hun har bidraget til planlægning af børnehaver i Aalborg Kommune. Desuden har hun gennemført et havekursus under aftenskoleloven i økosamfundet Himmerlandsbyen (9520 Skørping). I samarbejde med flygtningehjælpen har hun fået 5 syriske familier i gang med nyttehaver i Sommerfuglehaverne (Aalborg Øst).
- Netværket arrangerede **foredrag med Rasmus Ejrnæs** om »Den uendelige Have«, som PØ fik midler til fra Puljen til Grønne Ildsjæle. Foredraget blev holdt på Aalborgs hovedbibliotek i forbindelse med Aalborg Bæredygtighedsfestival 2016, og det gav os gode kontakter der.
- Sidst, men bestemt ikke mindst, tog Himmerland-netværket sig af **PØ's årsmøde i 2015**, der blev holdt på Livø. Et stort arbejde, som blev belønnet med et godt årsmøde, godt vejr og 150 gode deltagere.
- **Brønderslev Bæredygtighedsfestival** og **Brønderslev Kulturdag** med samme program som i Aalborg Bæredygtighedsfestival.
- Godthåb Hammerværk (9230 Svenstrup), industrimuseum med **årligt marked** som vi deltager i.
- **Fyrkilde Marked** v/Knud Halskov (9610 Nørager), hvor vi havde en bod.

Haveambassadørerne (5/5)

Mød den store mangfoldighed af haveambassadører

THOMAS GULDBÆK

Jeg har de seneste to år dagligt formidlet omkring økologi, bæredygtighed, selvforsyning og grøn husholdning via mit arbejde, som naturvejleder og projektansvarlig på Bornholms Madkulturhus.

Her er det en helt naturlig del af alle aktiviteter. Vi høster og arbejder med lokale, økologiske afgrøder, og næsten alle aktiviteter starter med en tur i felten. Der sker en masse i forbindelse med madkulturhuset. Vi har startet et biavlslaug op. Vi afholder i massevis af guidede ture med fokus på naturens ressourcer. Vi har bygget en skoletjeneste op. Vi samarbejder med kommunen om events med fokus på at spise mere sundt og grønt. Vi samarbejder med Fars Køkkenskole, hvor fædre og børn lærer at bruge grønsager. Vi lægger hus til møder om økologi, grønsagskasser og produktudvikling. Vi har afholdt høstmarked og meget mere.

Jeg arbejder også på et projekt om dyrkning af gamle sorter og forsøgsdyrkning af vilde urter og frugt. Dette vil jeg gerne involvere en større kreds af økologer i.

Jeg har planer om at lave en lille festival med fokus på biodiversitet og fordelene ved grøn tankegang.

Det er jo desværre ikke alle bornholmere, som har mulighed for at tage til Mere Liv i Haven Festival – så måske skal vi lave vores egen lille komsammen. Måske det også kan være springbrættet for et lokalt netværk på Bornholm?

SØREN LOSE

Mit haveambassadørvirke har primært begrænset sig til kolonihaveforeningen, hvor jeg sidste år fik planlagt en høstfestival, som nu er blevet til en tradition. Vi holder fortsat bier – beskedne to familier – til glæde for alle i foreningen. Derudover er det lykkedes mig at få alle herbicider forbudt i kolonihaveforeningen.

Dette år har jeg været bortrejst hele sæsonen, og jeg vil også næste år befinde mig i Portugal på vores gård syd for Lissabon, hvor vi er i gang med at starte en økologisk olivenolieproduktion. På gården har jeg etableret en køkkenhave fra scratch og er kommet i gang med varmkompostering, hønsehold, akvakultur og diverse permakulturelle eksperimenter.

Portugal er stadig langt overvejende konventionelt landbrug, og især vin og frugt bliver sprøjtet i stort omfang. Da vi befinder os i en naturpark, vil det være oplagt at forsøge at lave et selvforsynende foregangslandbrug, hvor der i stedet (som de uddøende traditionelle familielandbrug i området) sættes på biodiversitet med dyrehold, bier og mange forskellige afgrøder. På sigt kunne det være spændende at arrangere kurser i økologisk havebrug eller glemte håndværk, så som stengærdebygning og naturligt byggeri. Men nu må vi se. Det er hårdt at være bonde-mand, selv i det små, må jeg sande.

MARIE RAVNMARK

Der er ikke sket så meget, som jeg kunne have ønsket mig, men det er blevet til meget liv i kolonihaven.

I mit virke som haveambassadør er det blevet til to lokale arrangementer med æbleplukning og mostning. Jeg aner ikke, hvor mange kilo æbler vi fik reddet og delt, men det var mange. Det er en virkelig dejlig måde at være sammen med andre mennesker på, store som små, så det vil jeg klart anbefale, at man prøver kræfter med, hvis lysten og muligheden er der. I det daglige arbejder jeg på at gøre mine kollegaer bedre til at sortere affald – det virker. Vi bruger så meget tid på vores arbejdspladser, så hvorfor ikke hjælpe hinanden til gode vaner der?

Derudover har min kæreste og jeg bygget et drivhus af genbrugsvinduer, og det er måske det tætteste, vi har været på en seriøs parforholdskrise. Det er ikke et projekt, jeg kan anbefale at man bruger sin sommerferie på, men hold op, hvor er det blevet flot – klart det flotteste i hele kolonihaveforeningen. Og vi glæder os så meget til at tage det i brug til næste år.

MERE I HAVEN

Blomstrende, praktisk havegruppe

Jammerbugtens havegruppe er et skønt eksempel på, hvad vi kan skabe i fællesskab, og hvor meget viden og hvor mange ressourcer, der findes ude i de danske haver, som bare venter på at blive delt.

I foråret 2014 tog Inge Lis og Aage, der er mangeårige medlemmer af Praktisk Økologi, initiativ til at skabe mere liv i haverne i deres lokalområde. De kontaktede Trandum Landsbyråd, forklarede idéen om en praktisk havegruppe og fik opbakning til projektet og støtte til en annonce i den lokale ugeavis. Inden længe havde ti lokale haveejere meldt sig til havegruppen, og Inge Lis og Aages drøm om at dele viden om økologisk havebrug med andre i området var realiseret.

Inspireret af afrikanske bønders *Farmer Family Learning Groups* blev havegruppen hurtigt enige om, at formålet skulle være at hjælpe hinanden og udvikle haverne i fællesskab. Inden hvert havemøde mødes Inge Lis og Aage med den pågældende haveejers og diskuterer, hvad der skal laves, og hvordan arbejdet skal foregå. Derefter mødes alle i gruppen til havemødet, der er bygget op omkring rundvisning, erfaringsudveksling og praktiske opgaver. De praktiske opgaver kan være alt fra forberedelse af højbede til fremstilling af kompost.

– Vi er fortsat efter samme mønster. Med havemøder bygget op omkring konkret erfaringsudveksling og praktiske opgaver efter værtens ønsker, og alle i gruppen oplever, at det er en rigtig god læringsmetode. Da vi byggede et langt og højt højbed, fik vi gode snakke om jordtyper, gødningskrav til de forskellige

planter, idéer til sædskifte mellem forskellige grønsager, og erfaringer med at blande grønsager, krydderurter og blomster, fortæller Inge Lis og Aage, som oprindeligt havde forestillet sig, at gruppen skulle rundt i haverne én gang. Der opstod dog hurtigt et ønske om at fortsætte en runde mere. Således kan gruppen følge op på arbejdet og se resultaterne af den fælles indsats.

Havegruppens fremgangsmetode med at dele og udvikle viden og erfaringer ved at arbejde sammen er et koncept udviklet i et fødevarer sikkerhedsprojekt i Uganda. Inge Lis og Aage har igennem mange år arbejdet med bønder i Afrika, hvor de har brugt denne metode. Deltagerne lærer i fællesskab og styrker derfor samtidig det lokale fællesskab og sociale sammenhold. Samme princip benyttes også af de danske økologiske landmænd. Her har de hjulpet hinanden med bl.a. at reducere forbruget af antibiotika og kalvedødelighed.

Kunne du tænke dig at starte noget lignende op i dit lokalområde, så find dit lokale netværk på merelivihaven.dk eller kontakt Mikael på mikael@praktiskokologi.dk.

I 2016 var det første gang, at et netværk næsten stod på egne ben i forhold til planlægningen.

▲ Holdet bag Mere Liv i Haven Festival 2016.

Bag kulisserne

Erfaringer fra årets Mere Liv i Haven Festival

TEKST OG FOTOGRAFIER: AARHUS-NETVÆRKET OG SANDRA VILLUMSEN

Det indledende forarbejde

Marianne Mikkelsen, Jens Winther og Lisbeth Bidstrup meldte sig i november 2015 som tovholdere og styregruppe og brugte i løbet af vinteren først og fremmest tid på at finde egnede lokaler. Vi inviterede Annette fra Fredericia-netværket til netværksmødet i februar, hvor hun fortalte om deres forberedelser og erfaringer fra festivalen i 2014.

I foråret søgte vi penge til bl.a. forplejning af frivillige, og der blev givet penge fra Tuborgfondet og Nordea-fonden. De andre år har der ikke været søgt om eksterne midler, og festivalen har derfor stort set hvilet i sig selv økonomisk. Støtten i år gjorde det muligt at have luft i økonomien, og det var særlig tiltrængt, da der ikke var ligeså mange deltagere som forventet. Midlerne gav også mulighed for at invitere en foredragsholder ind, som også var et nyt tiltag på festivalen.

Struktur og arbejdsdeling

Det er fjerde gang at festivalen er blevet afholdt, og hvert år har erfaringerne bragt festivalen et nyt sted hen – med respekt for det grundlæggende koncept. I 2016 var det første gang, at et netværk næsten stod på egne ben i forhold til planlægningen. De andre år har ansatte og bestyrelse været meget mere med inde over møder og arbejdsdeling, men det har været ønsket, at de med tiden skulle varetage færre opgaver, og flere skulle klares lokalt. Det gjorde at 2016

var særligt, fordi der allerede var en del erfaringer fra Sydlyn og Fredericia, men også at planlægningen startede med meget lidt involvering fra ansatte og bestyrelse. Balancegangen mellem involvering og varetagelse af opgaver var derfor ikke nem at ramme, og det var svært fra foreningens side at vurdere, hvor mange kræfter netværket havde.

Aarhus-netværket uddyber fra deres side, at det var uklart for dem, hvad PØ's ansatte og foreningen kunne tilbyde i forbindelse med planlægning, administration, PR m.v. Der manglede en forventningsafstemning – hvad skal det lokale netværk stå for, og hvad kan PØ's ansatte og bestyrelse gøre? Der har dog været hjælp og støtte fra PØ, når netværket har henvendt sig. Det kostede tid, bekymringer og frustrationer ikke at vide, hvem der kan hvad. Samtidig var der nok for lidt fokus på annoncering fra både netværk og foreningens side.

Der blev etableret et fælles Google-drev med regneark til fælles information og fordeling af arbejdsopgaver, som alle kunne tilgå online. Netværket syntes dog ikke, at det fungerede optimalt. Set i lyset af, at mennesker fra hele landet skulle følge med i planlægningen, så er en online kanal vigtig. Men da 2016 var sparsom på møder mellem netværket, ansatte og bestyrelse, tillagde det nok den online kanal for meget betydning. Flere personlige møder kunne måske have gjort arbejdsfordelingen bedre.

▲ På selve dagen er der hyret kokke og køkkenhjælpere til at stå for madlavningen. Det giver en ro til de frivillige på dagen, som i forvejen har stået for meget af hakke- og snittearbejdet.

Værkstedsholdere

Der blev sendt invitationer ud til potentielle værkstedsholdere fra april-maj måned – og en påmindelse i august og september. Det var lidt vanskeligt at få tilbagemeldinger fra værkstedsholdere, og da det er frivillige, der stiller op efter egne ønsker, er det heller ikke muligt at presse på. Tilmeldingsstrømmen kom sent og gjorde planlægningen vanskelig. Det har også været en tendens de andre år, at både værkstedsholdere og deltagere melder sig sent til.

Samarbejde

Styregruppen, og især Lisbeth, har taget det store slæb med at organisere og have overblik, mens andre har budt ind med konkrete opgaver. På selve dagen deltog flere frivillige, både fra nabonetværk og nye frivillige fra Aarhus. Der var et godt samarbejde og et godt fællesskab.

Vigtige ting ved årets festivalplanlægning

- En styregruppe med en organisatorisk tovholder. I Aarhus var det Lisbeth.
- Praktisk samarbejde i en god, lokal frivilligruppe.
- Gode rammer for festivalen, dvs. et godt sted med egnede lokaler til såvel værksteder, markedsplads, frøbytte, fællesspisning m.v., samt nødvendigt basisudstyr som f.eks. tavler, strømsik og evt. projektere.
- Økonomisk støtte, der gjorde det muligt at købe os til maden (kokke og medhjælpere), så der var ro på selve dagen.
- Økonomisk støtte, der gjorde det muligt at invitere en foredragsholder, Andrea Hejlskov, der gav mulighed for en fælles oplevelse.
- Besøg af en med erfaring fra tidligere års festivaler. Her blev netværket opmærksomme på nogle praktiske ting, og ellers afhænger forarbejdet til festivalen nok meget af rammer, økonomi, antal frivillige, og hvor meget tid man har. Så det bliver nok forskelligt fra by til by, og netværk til netværk – en mangfoldig og foranderlig festival.

▼ Lone, foreningens sektretær, tager sig af tilmelding og betaling til festivalen.

▲ Der lægges mange timer i planlægningen.

72 haveambassadører fordelt ud over hele landet

Sjælland, nord

Ejgil Byskov, Ramløse
Lars Sonne-Hansen, Nivå
Vibecke Christiansen, Espergærde

Hovedstaden

Bente Ben-Hamadou, København N
Marie Ravnmark, København NV
Tanja Aertebjerg, København Ø
Arabella Neuhaus, København Ø
Malene Sakskilde, København S
Christine Vad Majgaard, København S
Søren Lose, København S + Portugal
Mette Hansen, Husum,
Jette Andersen, Valby

Hovedstadsområdet

Bjørn Gyde Poulsen, Ishøj
Randi Lauridsen, Brøndby
Signe Petersen, Brøndby
Lene Abro, Ejby
Sanne Bjerg, Greve
Astrid Hansen, Herfølge

Sjælland, vest

Claes Amundsen, Roskilde
Anders Rasmussen, Lejre
Grete Clementsen, Hvalsø,
Chi-lun Bølling Jensen, Jægerspris
Line Frederiksen, Nykøbing Sjælland
Tine Mortunach, Nykøbing Sjælland
Anne Abrahamsen, Rørvig
Helle Justesen, Dianalund
Anne Grethe Rasmussen, Sorø
Anneli Luig, Sorø
Helle Schwaner, Slagelse

Sjælland, midt

Karin Andersen, Borup
Marianne Eriksen, Borup
Inge Degn Johansson, Ringsted
Sandra Villumsen, Ringsted
Louise Sø, Herlufmagle

Sjælland, syd

Annette Tranberg Grandjean,
Karrebæksminde
Stina Reffelt Ahrensberg, Bissrup

Østfyn

Dorte Frimodt Daugaard, Kerteminde
Susan Dam Andersen, Odense
Susan Urbanus, Odense
Kristine Hauch Fenger, Odense
Olav Scheunemann, Ørbæk

Sydfyn

Henrik Larsen, Svendborg
Herve Lognonne, Svendborg
Pernille Langelund, Svendborg
Malene Mann Sørensen, Ollerup

Vestfyn

Kristine Amstrup Jørgensen, Jordløse
Helle Margrethe Boesen, Tommerup
Susanne Petersen, Tommerup

Syddjylland

Mette Zippora Leth Schmidt, Haderslev
Birgit Brink Lorenz, Rødding
Lene Fuglesang Svendsen, Ødis
Ole Dall, Sønder Bjert
Jette Vangslev, Sønder Bjert
Villy Juknelis, Kolding

Vestjylland

Charlotte Horn, Esbjerg
Carina Bruun, Ringkøbing
Helle Møjbæk, Studsgård
Thirajane Aurora Jacobsen, Herning

Østjylland

Mette Telling Steenholdt, Fredericia
Dayana Vitorino Villegas Skov,
Fredericia pt Frankrig
Randi Beierholm, Brædstrup

Midtjylland

Eva Nikolajsen, Ry
Lisbeth Bidstrup Madsen, Aarhus,
Birgit Lindskov, Knebel,
Joke Hardus, Ebeltoft
Eva Skjødsholm, Hornslet
Bente Sørensen, Lemming

Nordjylland

Belinda Harkjær Møller, Udby
Lilli Christoffersen, Skørping
Hanne Tindal Madsen, Løgstør

Øerne,

Thomas Guldbæk, Bornholm
Pia Just Andersen, Langeland
Nanna Salicath, Samsø
Alice Steenor, Samsø

Profiler og kontaktinfo:

www.merelivihaven.dk

PLAKAT UDARBEJDET AF MIE FREY FOR MERE LIV I HAVEN

TRADITIONER

i Landsforeningen Praktisk Økologi

AF TRINE KREBS, FORMAND

For mennesker og fællesskaber udgør traditioner et vigtigt omdrejningspunkt for at skabe mening, udvikling og riter for at fejre årets gang. Her er PØ's nye og gamle traditioner – og mange flere må gerne komme til.

FORÅR

Årsmøde og generalforsamling

Sidst i marts eller først i april holder Landsforeningen Praktisk Økologi årsmøde og generalforsamling. Du kan se, hvor vi har holdt årsmøder i foreningen gennem de seneste 15 år på www.oekologi.dk/om_os/generalforsamling/.

På årsmødet besøger vi et lokalsamfund, og vi er ude for at opleve, hvad der foregår af økologisk haveliv netop der. Vi mødes også til værksteder, hvor vi kan samtale om retningen, filosofien og udfordringerne i foreningen, og så holder vi den demokratiske fest, nemlig vores generalforsamling. I 2014 startede vi en tradition på Samsø med hvert andet år at lave årsmøde i samarbejde med andre grønne foreninger i DET FÆLLES BEDSTE, www.detfaellesbedste.dk. Det har vi gentaget i 2016 i Hvalsø, og det er også under planlægning at mødes igen i 2018 i Vejle.

SOMMER

Grøn Grundlovsdag

En meget ny tradition, som slet ikke er grundfæstet i foreningen endnu, men som vi håber, at medlemmerne vil hjælpe med at få til at pible op rundt om i landet, er lokale, grønne grundlovsarrangementer. PØ har i 2016 deltaget i Grøn Grundlovsdag i Vanløse, og det er bare sådan en god måde at skabe samtale om, hvordan vi sammen og hver for sig kan lægge grundsten for en grøn, økologisk og bæredygtig verden. Meget starter i samtalen om vores grundlov, vores demokrati og om vores samfund. Det hele bliver så konkret og involverende, når vi bruger de gode traditioner vi har – f.eks. fejringen af vores grundlov – til at stille spørgsmålet: Hvordan sikrer grundloven os, at fremtiden er grøn? Vi håber, at vi får mange flere lokale, grønne grundlovsarrangementer ude i Danmark – og naturligvis i samarbejde med lokale borgere, organisationer og partier.

EFTERÅR

Mere Liv i Haven Festival
– sidste lørdag i oktober

I vores Mere Liv i Haven-strategi ønsker vi at gøre scenen for de grønne ildsjæle større, så vi kan styrke netværket og socialiteten i foreningen, og så vi kan sikre, at nye generationer har mulighed for at tilegne sig havedannelse. Hvordan gør vi så det? Det er diskuteret meget i PØ's bestyrelse, og i 2013 nåede vi frem til at lave en årlig dag, hvor PØ's brede faglighed, PØ's ildsjæle og ikke mindst PØ's habitus med at arbejde »bottom up« på en og samme gang blev sat i spil. Mere Liv i Haven Festivalen var født, og den holder til på den sidste lørdag i oktober. I 2014 var den i Knabstrup på Makværket, 2015 i Fredericia i de Orange Haller hos FredericiaC 2016 i Ollerup på Den Frie Lærerskole og i 2017 i Aarhus på Aarhus Akademi. Dagen fejrer, at alle ildsjæle kan komme til orde. Uden censur. Netop fordi festivalen er en kravlegård, en inkubator, en øvelsesplads for alle praktiske økologer, som har noget på hjerte. Her kan de lige øve sig lidt blandt venner, inden de folder sig ud og deler deres viden på andre platforme. Festivalen skal gerne være et sted, hvor nye som gamle tør lidt mere, fordi vi er blandt venner. Her kan vi stille de spørgsmål, som netop gør, at vi får kvalificeret og udviklet foreningens samlede videnspulje. Dette er grunden til, at begivenheden hedder en festival, og at samlingspunkterne hedder værksteder. Det er ikke en konference, det er ikke undervisning. Det er samskabelse. Ordet festival rummer netop det overraskende, det deltagende – det at vi ikke ved på forhånd, hvad vi møder. Og det kan være svært i vores regelrette verden, hvor vi i uddannelsessystemet og i samfundets samtale omkring viden, uddannelse og formidlingen får det billede, at den som står bag katederet ved det hele, er eksperten. Mere Liv i Haven Festivalen forsøger faktisk at sætte en scene, hvor alle kan deltage og bidrage, og hvor alle har lov til at ytre sig, uanset vidensniveau og erfaringer.

▲ Årsmødet bliver holdt forskellige steder i landet. I 2015 var vi på Livø.

▲ Mere Liv i Haven Festival 2016 i Aarhus. Her byttes der frø.

▼ Hvert 2. år holdes årsmødet sammen med andre grønne foreninger under navnet Det Fælles Bedste. I 2016 blev arrangementet holdt i Lejre.

MERE I HAVEN

Mere Liv i Haven-projektet fra 2014–2016

- *36 lokale netværk* over hele landet
- *6 temanetværk:* Jordforbedring, små økobrug, skolehaver, husholdning, humlebihaver og bier, samt et Facebook-baseret netværk for »Det lille grisehold«.
- *3 haveambassadørkurser* a 4 weekender
- *72 uddannede haveambassadører*
- *2 haveambassadør-weekendtræf* for alle hold
- *3 Mere Liv i Haven-festivaler*
- *Løbende aktiviteter i de lokale netværk* bl.a. åbne havelåger, foredrag, udflugter, markedsstande, frø-popups m.m.
- *Giftfri Have-kampagne* i samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening
- *Diverse samarbejder* med Grøn Kirke, Copenhagen Business School, Jyderup Højskole, Vestjyllands Højskole, Borgerlyst, FrøLab Valby, Grennesminde mfl.
- *9 medlemsartikler* i PØ's medlemsblad
- *Håndbog for Havenetværk*
- *IT-medieplatform for foreningen* (under udarbejdelse)
- *Og meget mere...*